

De Bijbel, bron van inspiratie

Meer inzicht in de ontstaansgeschiedenis van de Bijbel geeft aanleiding tot hernieuwde waardering van de, ook voor deze tijd, waardevolle inhoud.

Dit artikel is gebaseerd op delen uit de boeken 'De Grote Transformatie', 'De Bijbel' en 'De Kwestie God' van Karen Armstrong en bovendien is gebruik gemaakt van het boek 'Paulus en de Kosmos' van G.H van Kooten.

M. T. Vlaardingerbroek (Ede)

De Bijbel, schilderij van Vincent van Gogh

Voorwoord

Als we op zondagmorgen de eredienst van het Apostolisch Genootschap bezoeken zien we de Bijbel open op de dientafel liggen. Dat geeft uitdrukking aan onze eerbied voor de strijd die velen in het verre verleden hebben gestreden voor een, naar het inzicht van toen, betere wereld. De destijds verworven inzichten kunnen bovendien nog steeds leerzaam zijn in onze tijd, ondanks het sterk veranderende wereldbeeld (zie bijvoorbeeld ons 'mission statement' van 02-11-2008), dat sterk afwijkt van een monotheïstisch godsbegrip zoals dat in de Bijbelse periode is ontstaan.

De Bijbel doet verslag van de wederwaardigheden van de Israëliërs gedurende vele eeuwen van turbulente ontwikkelingen. In het Bijbelse relaas worden ongehoorzaamheid, jaloezie, ontevredenheid, wraak en oorlog afgewisseld met getuigenissen van liefde, trouw en medemenselijkheid, als 'parels van grote waarde'. We denken bijvoorbeeld aan de 10 geboden (Deut.5), het visioen van Jesaja (Jes.11:1-10), de gelijkenissen van Jezus en de brief van Paulus over de liefde (1 Kor.13). Deze lijst uitputtend maken is natuurlijk onmogelijk en ook nog persoonsgebonden. Iedereen kan zijn eigen keuze maken, want de Bijbel nodigt uit tot discussie. Door de vele fouten bij het overschrijven en vertalen en de vele latere 'aanpassingen' aan de met de tijd veranderende inzichten van de opeenvolgende auteurs is de Bijbel multi-interpretabel, en kan niet gelezen worden als een modern historisch werk waarin de gebeurtenissen zo feitelijk mogelijk worden doorgegeven. In onze moderne tijd kunnen we de Bijbel beschouwen als een boek met levenswijsheid en inspirerende voorbeelden, als koren tussen het kaf.

Voor de joden is het Hebreeuwse deel van de Bijbel (het Oude Testament) ook een uitgangspunt voor verdere discussie en interpretatie (Talmoedische interpretatie). Om dit te ervaren is het nuttig meer inzicht te verwerven in de omstandigheden waaronder de Bijbel is ontstaan. De 30 eeuwen geschiedenis van Palestina, waarvan de Bijbel 'verslag' doet, zijn gekenmerkt door een grote verscheidenheid van politieke- en leefomstandigheden, waarin het wereld- en godsbeeld van de Israëliërs zich ontwikkelde. Men vindt verhalen over volksverhuizingen op zoek naar een betere toekomst, de opkomst en het verval van koninkrijken, oorlogen, plundering en verbanning, alles mede onder invloed van de culturele invloeden van omringende landen. En juist in die turbulente tijden ontwikkelden mensen vaak hun grootste talenten van dapperheid, trouw, medeleven en tenslotte inzicht in tussenmenselijke verhoudingen. En die uitten zich in gevoelens en inzichten, die ver na hun tijd nog steeds van belang blijven, onafhankelijk van het op dat moment geldende godsbegrip. Ze gaan zelfs het godsbegrip te boven en zijn, ondanks de verscheidenheid van wereldbeelden in onze postmoderne tijd, nog algemeen geldig.

Bij het ontstaan van de Bijbel in 367 na Chr. op basis van de Paasbrief van St. Athanasius, zijn veel in omloop zijnde 'evangelische' geschriften buiten de Bijbel gehouden. Die vormen de zogenaamde buiten-canonieke boeken. Een voorbeeld daarvan zijn de bij Nag Hammadi in Boven Egypte in 1945 gevonden geschriften. De Bijbel staat als boek met wijsheden niet alleen en heeft duidelijke parallellen met de Koran; men kan de Bijbel ook vergelijken met de heilige boeken van het hindoeïsme en boeddhisme in India en het confucianisme en taoïsme in China. Hun wijsheden zijn verwoord in werken als de 'Marabharata' (met als onderdeel de bekende 'Bhagavat Gita') van de hindoes of de 'Gesprekken' van Confucius, om enkele van de bekendste te noemen.

Merkwaardigerwijs ligt de oorsprong van alle moderne wereldgodsdiensten in een tijdsspanne van ongeveer 800 tot 300 jaar vóór Chr., de 'Spiltijd' (ook 'Achsenteit' genoemd). In die Spiltijd werd door enkele zieners, zoals Boedha, na intensief en langdurig zelfonderzoek, min of meer gelijktijdig, het inlevingsvermogen (empathie) en de medemenselijkheid ontwikkeld als reactie op het leed in de wereld. Het was de bekroning van een eeuwenlange ontdekkingstocht met allerlei tussenstadia, afhankelijk van de lokale situatie en culturele ontwikkeling [1]. Het maakte de zieners in zekere zin tot broeders met compassie voor de medemens als gemeenschappelijk doel, uitgedrukt in de Gulden Regel "Wat gij niet wilt dat U

geschiedt, doe dat ook een ander niet". Zo ontwikkelden zich vier belangrijke stromingen: het hindoeïsme en het boeddhisme in India, het confucianisme en het taoïsme in China, het jodendom in Israël, en het rationalisme in Griekenland, alle met medemenselijkheid als praktisch doel. Dat geldt uiteindelijk ook voor de latere 'offsprings' van de Spiltijd: de christelijke religie, die zijn oorsprong vond in het jodendom en de vroege Jezusbeweging, en weer later de islam. De Bijbel stelt ons in de gelegenheid de eeuwenlange zoektocht naar medemenselijkheid van de Israëliërs enigszins te volgen in één overzicht. In dit artikel worden de historische ontwikkelingen in Palestina beschreven, waarvan de neerslag te vinden is in het Oude Testament van de Bijbel, met als leidraad het boek 'De Grote Transformatie' van Karen Armstrong [2]. De uiteindelijke opbloei van het Spiltijd-ideaal in Palestina, die ter sprake komt in het Nieuwe Testament, volgen we aan de hand van de boeken 'De Kwestie God' [3] en 'De Bijbel' [4] van dezelfde auteur en het boek 'Paulus en de Kosmos' van G. H. van Kooten [5]. Verder zijn er internet-artikelen gebruikt over de religieuze situatie in de eerste eeuwen van onze jaartelling in het Romeinse Rijk [6]. Te midden van de vele godsdiensten in het grote Romeinse Rijk moest het jonge christendom zich ontwikkelen en onderlinge uitwisseling van ideeën tussen de religies lijkt zeer waarschijnlijk.

Het zal duidelijk zijn dat in dit artikel niet in de eerste plaats op de inhoud van de Bijbel wordt ingegaan. Het gaat om de wisselende omstandigheden waaronder de Bijbel tot stand kwam. Uit de veelheid van feiten die K. Armstrong en G.H. van Kooten in hun boeken hebben gerapporteerd, is een beperkte selectie gemaakt, waarvoor ik persoonlijk verantwoordelijk ben. De keuze is met nadruk op twee aspecten gericht:

1^e de illustratie van het in de tijd veranderende godsbegrip en

2^e de ontwikkeling naar het Spiltijd-ideaal van empathie, compassie.

I. De ontstaansgeschiedenis van het Oude Testament

I-1. Inleiding

Voor velen is de Bijbel ook nu nog een boek dat is geïnspireerd door een almachtige, persoonlijke God, die de hand leidde van degenen die delen van de Bijbel schreven. Bij dieper historisch onderzoek is dat standpunt echter onhoudbaar, al was het maar omdat het godsbegrip van de Israëliërs in de vele eeuwen die het Oude Testament van de Bijbel omspant steeds weer aan fundamentele wijzigingen onderhevig was. Zij hebben hun God zeker niet gedurende al die eeuwen als enige en almachtige beschouwd. Pas in de 8^e eeuw vóór Christus (in het vervolg afgekort als vC) kwamen de eerste geschreven teksten; vóór die tijd was er hoofdzakelijk mondelinge overlevering. Rondom de periode van verbanning zijn de vele teksten verder uitgewerkt en vaak opnieuw geïnterpreteerd. Naast onbewuste wijzigingen bij de mondelinge overlevering, ontstonden ook wijzigingen en aanvullingen die dienden om de momentaan geldende religieuze inzichten te onderbouwen.

De Israëliërs waren altijd zeer geïnteresseerd in hun oorsprong, die volgens de overlevering begon met de komst van Abraham uit de Sumerische stad Ur naar Kanaän in ongeveer 1750 vC. Vele eeuwen lang zijn de verhalen van Abraham en zijn nakomelingen dus mondeling overgeleverd en volgens de toen geldende inzichten geïnterpreteerd. In de 8^e eeuw vC ontstond het gebruik om de overleveringen schriftelijk vast te leggen voor een steeds grotere groep van mensen die konden lezen en schrijven. Vóór die tijd was het schrift al wel bekend, maar werd het vooral gebruikt om lijsten van bezit en handel of gedichten en wetten schriftelijk vast te leggen. Volgende generaties schrijvers herschreven meerdere malen de oude geschiedenis vanuit hun eigen inzicht en bedoelingen, en schroomden niet daarvoor de oudere versies 'aan te passen'. De uiteindelijke versie van het Oude Testament werd in de vijfde of vierde eeuw vC (voorlopig)

voltooid. Allicht werd ook de toen ontstane 'voorlopig definitieve' tekst geschreven vanuit de in die tijd levende inzichten en interpretaties over hun afkomst en hun God. Historisch juiste beschrijvingen waren (en zijn) nauwelijks haalbaar over een tijd die in de schemer van de prehistorie is vervaagd. Men moet dus proberen de Bijbelse verhalen in te passen in wat uit andere bronnen over die tijd min of meer bekend is.

I-2. Prehistorie

De kroniekschrijvers van Israël konden zich in de achtste eeuw vóór Chr. slechts baseren op de inhoud van de overgeleverde verhalen, zoals die toen door mondelinge overdracht en met de onvermijdbare herinterpretaties waren overgekomen. Maar van welk volk maakten zij eigenlijk deel uit? Historisch is bekend dat rond de 12^e eeuw vC de volken rond het oostelijk bekken van de Middellandse Zee in een diepe crisis werden gestort, die het eind inhield van de Myceense (Griekse), Hettitische en Egyptische koninkrijken. De oorzaak is niet bekend, maar het lijkt erop dat klimaatverandering hongersnood veroorzaakte, en de primitieve economieën het niet konden verwerken. Wanhopige volkeren, soms aangeduid als 'zeevolken', zwierven door het gebied op zoek naar een bestaan en veiligheid. Vóór die tijd waren zuidelijke Kanaänitische kuststeden gekoloniseerd door Egypte, maar rond 1130 vC was Egypte tijdelijk zijn macht kwijtgeraakt, waren de kuststeden in verval en hun bewoners op drift.

Tijdens deze duistere periode ontstonden in het nabije Oosten twee nieuwe beschavingen, n.l. de antieke Griekse beschaving en een confederatie van nederzettingen op de Kanaänitische hoogvlakte, die op een Egyptische overwinningssèle (herinneringssteen met reliëf-afbeeldingen) van 1216 vC 'Israël' werd genoemd. De Israëliërs waren overigens niet de enige bewoners van de hoogvlakte, maar werden wel als apart volk genoemd. Ze hadden een diepe belangstelling voor hun oorsprong en gedurende vele eeuwen werden hun mythen en sagen daarover opgesmukt, opnieuw geïnterpreteerd en aangepast, wat uiteindelijk uitmondde in het Bijbelverhaal zoals dat ruim vier eeuwen later in de achtste eeuw voor het eerst werd opgeschreven. In de daarna volgende, politiek turbulente vier eeuwen werd ook dat verhaal weer aangepast aan de veranderende inzichten en omstandigheden, zoals tijdens de ballingschap, om tenslotte uit te monden in het Bijbelverhaal, zoals wij dat nu nog in grote lijnen herkennen. Daarin staat dat hun gemeenschappelijke voorvader Abraham uit Sumerië naar Kanaän kwam. Hij vestigde zich in Hebron, zijn zoon Isaac in Berseba en zijn kleinzoon Jacob nabij Sichem. Door hongersnood gedwongen moesten hun nakomelingen, inmiddels ingedeeld in stammen met de namen van de 12 zonen van Jacob, naar Egypte vluchten. Hun positie daar degenereerde tot slavernij, waaruit ze door hun God 'Jahweh' zouden zijn bevrijd. Hij leidde hen door de Rietzee (Rode Zee) door de wateren te scheiden en hun Egyptische vervolgers te laten verdrinken (Exodus 14). In de Sinaïwoestijn, ten zuiden van Kanaän, sloot Jahweh een verbond met de Israëliërs en gaf hun de Wet (de tien geboden). Zij zouden het 'verbondsvolk' van Jahweh vormen. Daarna leidde Jahweh de Israëliërs 40 jaar door de woestijn, totdat alle weerbare mannen die uit Egypte waren vertrokken, waren overleden (Jozua 5:6). Pas toen liet Jahweh hun nakomelingen het 'belofde land' over de Jordaan binnentrekken. Daar doodden ze alle inwoners en hun vee en eigenden ze zich het land toe (Jozua 6:21). Daar bij de Jordaan vierden ze Pesach met ongedesemd brood van de eerste oogst in het 'belofde' land. Medemenselijkheid was nog ver te zoeken.

I-3. Het Israël van de Rechteren.

Archeologen hebben echter geen sporen van massavernietigingen, zoals beschreven in het boek Jozua, in het Kanaän van rond de 12^e eeuw gevonden. Ook de uittocht uit Egypte, zoals deze in het boek Exodus is beschreven, heeft mogelijk nooit plaatsgevonden. Volgens de historici lijken de beschreven omstandigheden meer op de situatie in de achtste eeuw vC toen de kroniekschrijvers hun werk begonnen. De oorsprong van de Bijbel is kennelijk gebaseerd op mondeling overgeleverde historie, maar met de theologische kleur uit de tijd waarin de

verschillende boeken geschreven zijn. Er zijn ook duidelijk leenverhalen van de godsdiensten van de omliggende landen gebruikt zoals bijv. de zondvloed die zijn oorsprong vindt in het Gilgamesh Epos.

Rond de crisistijd van de 12^e eeuw ontstond er in Kanaän een netwerk van bescheiden nederzettingen zonder stadsmuren. De vele op drift geraakte etnische groepen vonden elkaar op de hoogvlakte en sloten een verbond dat hen tot broeders maakte met de bijbehorende verplichtingen, zoals elkaar bescherming bieden (Jozua 9-15, Rechters 1:16; 3:5, 6). De eerste Israëliërs waren dus merendeels geen buitenlanders, maar migrerende Kanaänieten die zich aaneensloten en dus geen gemeenschappelijke voorvader hadden. Sommigen van hen kwamen vanuit het zuidelijke gebied, nabij of zelfs uit het verzwakte Egypte (stam van Jozef) en namen de god van de zuidelijke bergen, Jahweh, met zich mee. Als nieuw volk zochten ze een gezamenlijke mythe, die de oorsprong van hun bestaan als volk moest verklaren. Die mythe vonden ze in een (vermeende?) gezamenlijke historie, die zou beginnen bij de voorvader Abraham.

De Israëliërs moesten zich met geweld een plaats veroveren op de Kanaänitische hoogvlakte, tussen de andere bewoners. Stammen die vanuit het zuiden migreerden moesten een zware strijd leveren om bij het koninkrijk van Moab de Jordaan over te trekken. Volgens de Bijbel is daarbij het water, dat naar de Dode Zee stroomde, tot stilstand gekomen door een dam, op het moment dat de priesters met de Ark in het water van de Jordaan stonden (Jozua 3:16; 4:10-12). Elk jaar werd bij het lentefeest (Pesach) de doortocht door de Jordaan bij Gilgal, dit grootse moment, door de stammen op rituele wijze opgevoerd met ongedesemd brood en geroosterd graan ter nagedachtenis aan de vaders die hier voor het eerst de opbrengst van het met de 'hulp van Jahweh' veroverde land aten. Sommige aspecten van dit verhaal lijken zoveel op het (latere) Bijbelse verslag van de doortocht door de Rietzee (Rode Zee), dat het mogelijk als voorbeeld voor dat verslag heeft gediend. Zelfs in het gedicht, dat Mozes' zuster Mirjam maakte ter verheerlijking van hun Heer, Jahweh, na de doortocht door de Rietzee, staat dat de Filistijnen beefden en de Moabieten, Ebonieten en Kanaänieten van schrik ineenkrompen (Exodus 15:14-16), maar die volken woonden bij de Jordaan en zeker niet bij de Rietzee.

Volgens de definitieve versie van het Oude Testament uit de 4^e eeuw vC heeft de Heer, Jahweh, zijn volk geleid en geholpen bij de verovering van Kanaän. Maar die definitieve versie van de Bijbel is dus 8 eeuwen na het veroveren van Kanaän geschreven, in een tijd dat Jahweh intussen als de enige, en oppermachtige God werd gezien. Rond de twaalfde eeuw werd Jahweh nog gezien als een van de goden rond de tafel van oppergod El, naast Baäl en andere goden, die elk een eigen volk beheerden. Jahweh zou pas 6 eeuwen later, in de zesde eeuw, hun enige God worden. Het Oude Testament getuigt van de ontwikkelingen die uiteindelijk tot een monotheïstisch standpunt hebben geleid. Door de toevoegingen en interpretaties uit verschillende tijden kan het Oude Testament niet als een lopende geschiedenis worden gelezen, zoals sommigen ons willen doen geloven.

I-4. Het koninkrijk Israël.

Rond de millenniumwisseling hadden de Israëliërs een complexere samenleving gevormd, de oude tribale verbondsstructuur voldeed niet meer. De roep om een koning mondde uit in het koningschap van Saul, opgevolgd door David (± 1000-970 vC), waarmee Jahweh, volgens de opvattingen van de tijd waarin deze geschiedenis op schrift werd gesteld, *opnieuw* een verbond sloot. Hij beloofde dat deze dynastie eeuwig zou duren! De vroegere verbondsfeesten richtten zich op de geschiedenis van Israël, maar de koninklijke cultus leek meer op de oude mythologie van Kanaän en haar koninkrijken, waarin Jahweh, net als Baäl en Moloch, over de zee schreed en zijn donder en bliksem over de wereld joeg, zich haastend om Israël te hulp te schieten (Psalm 77). (Dit lijkt niet erg op de 'rustige' God van het scheppingsverhaal in Genesis 1). Salomo, de wijze opvolger van David die de tempel mocht bouwen, regeerde ongeveer van 970 tot 930 vC. Als regent van Jahweh zouden de koningen van Israël de vijanden vernietigen, zoals Jahweh, de krijgsgod, de kosmische machten had verslagen. Maar Salomo was ook ontrouw

aan Jahweh. Hij had vele vrouwen afkomstig uit de omringende landen en hij bouwde heiligdommen voor ze, bijvoorbeeld voor Kemos, de God van Moab, en voor Moloch, de God van de Ammonieten, op de heuvels rond Jeruzalem (1Kon.11). Als straf van Jahweh zouden Salomo's nakomelingen niet het koninkrijk Israël erven, maar slechts de stam Juda. De andere elf stammen zouden verenigd worden in het koninkrijk Israël, niet geregeerd door nakomelingen van David. Dat is natuurlijk een interpretatie achteraf.

Door deze gebeurtenissen ontwikkelde zich vooral in Juda een kleine fanatieke groep Israëliërs die vond dat alleen Jahweh door de Israëliërs mocht worden aanbeden, nog steeds zonder het bestaan van andere goden te ontkennen. Pas 5 eeuwen later zou Jahweh als de enige god worden gezien.

I-5. De twee koninkrijken van Jahweh

Rond 900 vC was het koninkrijk van David inderdaad in tweeën opgesplitst: een groot welvarend koninkrijk Israël in het vruchtbare noorden en het kleine Juda op stenige grond in het zuiden. In 926 vC hadden de Egyptenaren stad en land op de Kanaänitische hoogvlakte verwoest, wat de gedeeltelijke ondergang van Kanaänitische volkeren betekende. Maar de Israëlitische cultuur op die hoogvlakte overleefde de rampspoed. Nadat de Egyptenaren vertrokken waren kon het koninkrijk Israël zich uitbreiden tot in ontredderde Kanaänitische gebieden en hun bewoners inlijven en zo hun vaardigheden benutten. Er werd een prachtige nieuwe hoofdstad, Samaria, gebouwd en er ontstonden handelscontacten met de omringende landen, die welvaart brachten. Zoals zo vaak in een agrarische maatschappij gebeurde dit ten koste van de boeren en stedelijke arbeiders, die de rijkdom van enkelen moesten opbrengen.

In deze ambiance speelt zich het verhaal af van de profeet Elia en koning Achab van het koninkrijk Israël. Profetie was een geaccepteerde vorm van spiritualiteit in het Midden Oosten en profeten maakten vaak deel uit van de hofhouding. Achab was (o.a.) met de Fenicische¹ prinses Izebel getrouwd en zij nam de cultuur van de god Baäl en 450 priesters mee naar Israël, op zichzelf niets ongewoons, want politieke huwelijken waren normaal. Baäl was echter naast een krijgsgod vooral de god van de regen en vruchtbaarheid en werd daarom ook door de boeren in Israël aanbeden. In een periode van droogte zag de profeet Elia zijn kans schoon om de Israëliërs ervan te overtuigen dat Jahweh ook in dat opzicht Baäl overtrof (1 Kon. 18). Er werden twee altaren gebouwd waarop stieren werden gebonden. Eerst baden de Baäl priesters tot hun god om hun altaar te ontsteken. Dat lukte na een dag van bidden, dansen en zelfs zichzelf verwonden niet. Daarna bad Elia tot Jahweh en zijn gebed werd wel verhoord. Het volk was overtuigd en Elia liet de 450 Baäl-priesters vermoorden; medemenselijkheid hoorde nog niet tot zijn cultuur. Diezelfde avond kwam de regen. Elia vluchtte de woestijn in, bang voor de wraak van Izebel. Daar kwam Jahweh tot hem, niet in de windvlaag, die bergen spleet, niet in de aardbeving die daarop volgde, niet in het vuur, maar in de zachte bries, die op al dat geweld volgde (1 Kon. 19:11-13). Dat is een nieuw aspect in het Bijbelse godsbeeld, bijna mystiek. Jahwehs straf was echter zeer gewelddadig voor de Baäl-aanbidders in Israël: alleen zij die niet gekniel hadden voor Baäl zouden worden gespaard (7000 zielen, 1 Kon. 20:18). Zo werd het godsbeeld door ruw chauvinisme verlaagd tot een zich op mensen wrekende god. Alleen Jahweh mocht door de Israëliërs worden aanbeden, maar hij is in dit verhaal zeker nog niet de enige 'almachtige' god, zoals wordt beweerd in het chronologisch eerder plaatsvindende, maar later geschreven scheppingsverhaal. Ondanks het bovenstaande werden de profeten Elia en Elisa, naast hun strijdbaarheid, ook herinnerd om hun goede daden (1 Kon. 17).

¹ Fenicië was een volk van zeevaarders, hun land lag in de kustvlakte van Kanaän.

Je kunt de mens niet dwingen tot een bepaalde spiritualiteit. Het tot dan toe gangbare godsbeeld raakte daarna in ongenade. Men had nu visioenen van Jahweh in de hemelse raad, die de andere goden veroordeelde voor hun gebrek aan zorg voor de weerlozen en zwakken (Psalm 82). Deze zorg voor sociale rechtvaardigheid was geen nieuwe ontwikkeling in het Midden Oosten. Zelfs in de proloog van de veel oudere wet van Hammurabi (Sumerië, ±1700 vC) zou de zon alleen schijnen voor het volk als de koning en de machtigen hun kwetsbare onderdanen niet onderdrukten, en ook Re, de Egyptische zonnegod, was 'vizier van de armen'. Ten tijde van Hammurabi veranderden de volken van nomaden met een stammencultuur naar een stadscultuur en waren er nieuwe spelregels nodig: de wetten van Hammurabi. De Joden moeten deze bij de Babylonische ballingschap hebben leren kennen. Mogelijk zijn die ook van invloed geweest op de wetten van Mozes, die voor het eerst in de Bijbel genoemd worden in de tijd rond de ballingschap.

Na 900 vC werd de rol van het koninkrijk Assyrië in het Midden Oosten steeds belangrijker. Het bedwong de Fenicische kuststeden in 876 vC. Er werd door de koningen van de Kanaänitische hoogvlakte nog geprobeerd de opmars van de Assyriërs te stoppen, maar ze raakten verstrikt in een onderlinge machtsstrijd, waarbij Achab sneuvelde. Jehu, de kandidaat van de profeet Elisa, veroverde met een paleisrevolutie de macht in het koninkrijk Israël en sloot een verbond met de Assyriërs. Dit leidde tot een nieuwe periode van vrede en welvaart. Het lijkt erop dat het verhaal van het verbond van Gilgal niet uit de tijd van Jozua, maar uit deze periode van het negeren van andere goden dateert: "Richt U volledig op de Heer, de God van Israël" en "Ik en mijn huis zullen de Heer dienen" (Jozua 24:15,23). Maar voor de Israëliërs zou dat wel een inperking van 'de goddelijke hulpbronnen van andere goden' en het verlaten van hun geliefde heiligdommen gaan inhouden. Israël stond, met Jahweh als enige god die mocht worden aanbeden, voor een pijnlijke afscheiding van de mythische en cultische consensus van de omringende landen.

In de hoofdstad Samaria van het welvarende koninkrijk Israël onder Jerobeam II (±750 vC) bouwde de adel prachtige huizen, ten koste van de boeren en arbeiders, die werden onderworpen aan hoge belastingen en zelfs dwangarbeid. De profeten Amos en Hosea waren de eerste geletterde profeten en waren diep getroffen door het sociale onrecht van hun tijd. Zij vonden dat de koning tekortschoot in zijn verplichtingen tegenover de armen, waardoor zijn legitimiteit in twijfel kon worden getrokken.

Amos was een veeboer en een vijgenteler in Juda. Op een dag werd hij plotseling overmand door zijn god, Jahweh, "die de wil van Amos opzij schoof en verder zijn daden bestuurde". Amos had het gevoel dat zijn subjectiviteit door God was overgenomen; niet van zijn eigen woede, maar van die van Jahweh getuigde hij. Hij mocht niet in Juda blijven maar moest in Israël, aan het hof van Jerobeam, gaan profeteren. Hij gehoorzaamde zo aan Jahwehs macht, die van buiten leek te komen². Zijn profetie was verschrikkelijk: Jerobeam, die zijn plichten tegenover de armen had verzaakt, zou worden gedood, Israël verwoest en het volk verbannen (Amos 9). In plaats van de heilige feesten en het devote getokkel op de harpen had het recht moeten stromen als water (Amos 5:21-24). Amos had niet echt zijn goddelijke inspiratie nodig om te kunnen voorspellen dat Jerobeam een hachelijke koers voer. Eén vergissing en Israël zou haar bevoorrechte positie als bondgenoot van Assyrië verliezen met alle gevolgen van dien. In de door Jahweh afgedwongen profetie van Amos stond Jahweh niet langer aan de kant van Israël, maar zou hij de vijand gebruiken om Jerobeam en zijn volk te straffen (Amos 6:14). Jahweh had nu blijkbaar ook macht buiten Israël. We zijn hier ver verwijderd van het eerdere unieke verbond met Jahweh. Het zelfvertrouwen van Israël werd door dit alles een verpletterende slag toegebracht. Het volk van Israël moest boven het eigenbelang leren uitstijgen en leren met de zwakken mee te voelen, een begin van het ideaal van de Spiltijd, de empathie, compassie [2].

² Een andere ontwikkeling dan de speurtocht in het eigen innerlijk die in India de weg naar de Spiltijd karakteriseerde [1].

Hosea, die in dezelfde tijd in het koninkrijk van Jerobeam II profeteerde, leerde mee te voelen met Jahweh, toen zijn eigen vrouw als tempelhoer in de vruchtbaarheidscultus van Baäl moest dienen, (Hosea 1:2). Ditzelfde moest Jahweh ook voelen, omdat zijn volk overspel pleegde met andere goden. Bij Hosea ging het om de ethiek: de verering van Baäl had tot moord, diefstal en overspel geleid (Hosea 4:2,3). In plaats van geestelijk en moreel leiding te geven, raadpleegden de priesters afgodsbeelden. Hosea maande het volk meer bewust te gaan leven, in overeenstemming met Jahwehs wens: “want liefde wil ik, geen offers, met God vertrouwd zijn is meer dan enig offer” (Hosea 6:6). De straf voor het ‘overspel’ van Israël zal bij Hosea lijken op de voorspellingen van Amos (Hosea 10). Amos en Hosea hadden een nieuwe dimensie in de Israëliërische godsdienst geïntroduceerd: zonder ethisch gedrag had het ritueel geen waarde. Vooral Hosea stelde de Israëliërs voor het innerlijke leven te onderzoeken. Het ging tenslotte niet om eigenbelang en status, maar om de zorg voor de zwakken, een van de ‘kenmerken’ van de latere Spiltijd.

I-6. De eerste kroniekschrijvers

Zoals eerder gezegd begon men het al vroeger bekende schrift te gebruiken om ‘geschiedenis’ vast te leggen. Vóór die tijd werd dat als gevaarlijk gezien: de wijsheid van de gemeenschap behoorde iedereen toe en niet enkele geletterden. Maar tegen het einde van de 8^e eeuw vC konden steeds meer mensen lezen en schrijven. In die tijd schijnen er twee auteurs geweest te zijn die de vroegste geschiedenis van de Israëliërs vastlegden op basis van de eeuwenlang mondeling overgeleverde en steeds weer geherinterpreteerde verhalen. De hoofdlijnen van hun verhalen over de vroege mythes van Israël lopen parallel en werden waarschijnlijk al eerder samengevoegd. Ze vertellen over het verbond van Jahweh met de aartsvaderen Abraham, Isaac en Jacob, wier nakomelingen een grote natie zouden vormen en Kanaän zouden veroveren. Dat moet een interpretatie uit de 8^e eeuw zijn, want in de tijd van de aartsvaderen (±1700 vC) was Jahweh zeker nog niet bekend als enige en almachtige god. Hij was een god uit de zuidelijke bergen, toen Israël zich vormde rond 1200 vC (zie boven). De ‘mythe’ vervolgt met de verhuizing naar Egypte en de doortocht door de Rode Zee, de verbondssluiting van ‘Jahweh’ met de Israëliërs op de Sinaï/Horeb en de tocht naar het beloofde land.

Maar de nuancering van beide verhalen is verschillend. Voor de schrijver, J (van Jahweh) uit Juda, was Abraham en het verbond met Jahweh van het grootste belang. Ook voegde hij de oergeschiedenis toe, die in Genesis 1-11 beschreven is (schepping, zondeval, broedermoord en zondvloed) om aan te tonen dat de geschiedenis vóór Abraham een opeenvolging van rampen was. Abraham ontmoette Jahweh zelfs persoonlijk als een van de ‘drie vreemdelingen’ en hij gaf zich onvoorwaardelijk aan hem over, zelfs toen hij zijn enige zoon moest offeren, een wrede eis en in tegenspraak met het gesloten verbond met zijn God. Dat is een eerste teken van kenosis (zichzelf leeg maken, wegcijferen), ook een voorteken van de latere Spiltijd.

Voor de schrijver uit het noorden, E (van Elohim), was juist het verbond van Mozes van het hoogste belang. Het liet zien hoe een klein volk zich met Jahwehs hulp kon los worstelen uit de klemmende banden van Egypte en een grote natie kon worden, zoals het koninkrijk Israël bewees. Voor hem was zijn god transcendent en kon niet rechtstreeks worden ontmoet. Deze visies zijn dus duidelijk uit een tijd (8^e eeuw vC) waarin in Israël alleen Jahweh mocht worden aanbeden, en andere goden moesten worden genegeerd.

In 740 vC had een nieuwe profeet in Juda, Jesaja, een visioen in de tempel van Jeruzalem. Jahweh was nu voor hem de heerser over de wereld geworden en kondigde de ondergang van het koninkrijk Israël aan (Jesaja 6: 1-9). De mensen zouden moeten luisteren naar Jahweh. Zo niet, dan zouden ze worden verbannen en er zou totale verlatenheid heersen in het land. In 745 vC had de Assyrische koning Tiglat-Pileser III een nieuwe eenheidsstaat ontworpen, waarbij alle vazalstaten rechtstreeks werden ingelijfd. Bij de geringste tegenstand zou de

heersende klasse worden gedeporteerd en vervangen door mensen uit andere delen van het rijk. Assyrië zou één rijk worden met één economie en één taal (Arameens). Toen na de dood van Jerobeam II het koninkrijk Israël in verwarring was, trok in 738 vC het Assyrische leger Israël binnen en onderwierp het land. Blijkbaar had Israël toch nog enige speelruimte bij de bezetters en mocht de heersende klasse blijven. Juda bleef ongemoeid, waarschijnlijk omdat het te onbelangrijk was voor de Assyriërs.

I-7. Het koninkrijk Juda

Maar dat veranderde toen Israël en Damascus een coalitie vormden tegen de westelijke opmars van de Assyriërs. Koning Achaz van Juda weigerde zich hierbij aan te sluiten en moest daardoor als vazal bij Assyrië hulp zoeken. De opstandige vazallen werden zwaar gestraft en in 732 vC was er van Israël slechts een onbelangrijk staatje met een marionettenkoning over. Juda was geschokt: 'was de God van de Assyriërs, Assur, dan machtiger dan Jahweh'? Maar Jesaja 'wist' dat Jeruzalem veilig was. Tenslotte bestond het verbond van Jahweh met David nog steeds en de Assyriërs waren "de stok waarmee Ik in mijn woede sla" (Jesaja 10: 5-7). Jahweh kreeg dus meer en meer wereldse macht buiten zijn eigen volk toebedeeld. Zolang Jahweh in Juda heerst, heeft het volk niets te vrezen (Psalm 46:6). Maar Israël, in het noorden, had niet op Jahweh gerekend, maar op diplomatie en wapens en daarom is het verwoest. Toen Tiglat van Assyrië in 724 vC overleed, kwamen koning Hosea van Israël en de koningen van andere vazalstaten nog eens in verzet tegen Assyrië. De nieuwe koning Salmanassar van Assyrië greep onmiddellijk in: Samaria werd veroverd, koning Hosea gevangen genomen, de heersende klasse gedeporteerd en vervangen door Assyriërs.

In plaats van twee landen met Jahweh-traditie was er nu nog maar één, Juda. In het licht van Jesaja's profetie moest Juda nederig zijn, zich niet verlaten op hoogmoed, menselijke kracht of op patriottisme. Assyrië gunde Juda een zekere mate van onafhankelijkheid. In die tijd breidde Jeruzalem zich onder koning Jechizkia (Hizkia) enorm uit, als gevolg van een grote vluchtelingenstroom uit het noorden. Ook werd de Koninklijke bibliotheek opgezet en mogelijk werden in die tijd de twee kronieken van J en E, de basis van het Oude Testament, samengevoegd. Maar ook begon men weer te fantaseren over het grote rijk van David en Salomo, en dat kreeg gestalte toen de koning begon met zijn hervormingen. De cultus van Jahweh werd gecentraliseerd in de tempel van Jeruzalem en alle andere offerplaatsen werden verwoest. Helaas was de buitenlandse politiek van Hizkia desastreus, toen het er in 705 vC na de dood van Sargus II op leek dat het Assyrische rijk wankelde en Hizkia een anti-Assyrische coalitie aanging. In 701 vC verscheen het Assyrische leger van Sanherib in Juda en verwoestte het land. Tenslotte verscheen het leger voor Jeruzalem, maar het kwam niet tot een verovering, omdat het leger vermoedelijk door het uitbreken van pest zich moest terugtrekken (2 Kon. 19:35-36). Jesaja voorspelde echter de Babylonische ballingschap, toen Hizkia de tempelschatten toonde aan afgezanten van de Babylonische koning (2 Kon. 20:12 e.v.).

Hizkia's zoon Manasse regeerde over de wrede erfenis van zijn vader van 687 tot 642 als trouwe vazal van Assyrië. Ook voelde hij er niets voor om alleen Jahweh te aanbidden en herbouwde hij de offerplaatsen die zijn vader verwoest had. Hij stelde weer kinderoffers in buiten Jeruzalem. Er was echter een smeulende onvrede, omdat sommigen zich nog de dromen van een gouden tijdperk uit Hizkia's tijd herinnerden (ondanks zijn fatale buitenlandse politiek). Dat kwam tot uiting toen de zoon van Manasse, Amon, na twee jaren regeren werd vermoord en de macht werd overgenomen door de landadel. De leiders van de coup zetten Josia, de 8-jarige zoon van Amon, op de troon. Inmiddels verschoof ook de politieke macht in het Midden-Oosten van Assyrië naar Egypte, waardoor de Assyriërs werden gedwongen zich terug te trekken uit Kanaän. Als vazal van Egypte kon Josia zich handhaven, temeer omdat de farao meer belangstelling had voor de handelsroutes in het laagland langs de kust.

Op 16-jarige leeftijd maakte Josia een religieuze bekering door en besloot dat hij alleen Jahweh wilde aanbidden. In 622 vC gaf hij de opdracht om de tempel, het grote gedenkteken uit Salomo's gouden tijd, ingrijpend te verbouwen. Tijdens die verbouwing deed Chilkia, de hogepriester, een 'geweldige ontdekking'. Hij beweerde een boekrol gevonden te hebben met daarin de sefar tora, de tweede wet of Deuteronomium. Dit was, zei hij, de wet die Jahweh aan Mozes had gegeven op de berg Sinaï en die Mozes kort voor zijn dood in Trans-Jordanië voor zijn volk afkondigde. Dit kan echter niet waar zijn, want vóór de 8^e eeuw waren er geen geschreven teksten over de wetten van Jahweh. Het moet dus een nieuwe leer zijn geweest, die, zoals zo vaak in die tijd, werd toegeschreven aan een belangrijke figuur uit het verleden. In de gevonden boekrol vindt men voor het eerst de tien geboden (Deut. 5), die bij de vroegere schrijvers (J en E) niet worden vermeld.

De geschreven wet had een geweldige uitwerking op de koning en zijn volk. Het was alsof Mozes uit het verre verleden koning Josia vermanend toesprak. Het bleek uit de boekrol dat Jahweh exclusieve trouw had geëist, en daartegen was gezondigd. Dat zou de woede van de Heer opgewekt hebben. De deuteronomisten, zoals de kroniekschrijvers uit die tijd genoemd worden, maakten van het Jahwehïsme een religie van het boek, met alle gevaren van dien. In tegenstelling tot de ontwikkelingen in India, waar het onmogelijk werd geacht om een spirituele leer op schrift te stellen en jarenlang onderricht door een goeroe nodig was, kon in het westen nu ieder de vastgelegde wet lezen en (laten) toepassen. De koning raadpleegde de profetes Chulda en zij voorspelde de ondergang van Juda, omdat het gezondigd had tegen de 'tweede wet' (2 Kon. 22:16-20). Er kwamen hervormingen: de offerplaatsen werden ontmanteld en kinderooffers verboden. Ook richtte Josia zijn hervormingsaandacht op de gebieden van het oude Israël en ging daar nog meedogenlozer te werk.

Eigenlijk gebruikten de deuteronomisten een vroege versie van het boek Deuteronomium alleen om hun nieuwe ideeën te verpakken, zij waren niet conservatief. De schrijvers ontwikkelden het idee van leven naar de geschreven wet en ontwikkelden bovendien een opzienbarende nieuwe wetgeving, die, als deze ten uitvoer was gebracht, het antieke geloof van Israël zou transformeren. De geloofsbeoefening van Israël werd gecentraliseerd op slechts één altaar, de tempel in Jeruzalem. Alle andere heiligdommen moesten worden vernietigd. Daartegenover stond dat nu wel thuis mocht worden geslacht, zodat er in hun 'tweede wet' een seculier domein ontstond naast dat van de cultus. Ook werd de koning de traditionele macht ontnomen: hij was niet langer de zoon van God en moest zich, evenals zijn volk, onderwerpen aan de wet. Er kwam een onafhankelijk rechtswezen. Ze ontwikkelden daarbij wel een rationelere theologie: God daalde niet af uit de hemel om Mozes op de berg Sinaï te ontmoeten. Je kon God niet echt zien en Hem niet manipuleren door te offeren. Vanaf nu werd aangenomen dat Mozes' stenen tafelen waren beschreven met de Tien Geboden. Ook vonden de deuteronomisten dat de Israëliërs zich rechtvaardig en vriendelijk tegenover elkaar moesten gedragen, een deel van hun inkomsten moesten afstaan aan weduwen en wezen, en dienden te zorgen voor de erfenis van vrouwen die door hun man verlaten waren. Hun slaven moesten ze na 6 jaar vrijlaten. Ze pleitten nog vuriger voor sociale gerechtigheid dan Amos en de theologie werd rationeler. Naar wie de deuteronomisten waren kan men alleen maar gissen; in ieder geval waren het geleerde mensen, die de oude geschiedenisteksten herschreven en aanpasten aan de inzichten van de 7^e eeuw. Ze concentreerden zich vooral op Mozes en stelden dat nakomelingen van David de rechtmatige heersers van Juda waren. Ze waren besmet door het gewelddadige karakter van hun tijd, na 200 jaar Assyrische wreedheid. Dat blijkt bijv. uit hun beschrijving van de wreedheid waarmee Jozua de Palestijnse hoogvlakte veroverde (Jozua 6:21). Josia zou het juk van de farao afschudden en de door de Assyriërs verlaten gebieden van het noorden weer veroveren. Er was ook verzet tegen de deuteronomisten. Hoewel Jeremia het op veel punten met de 'tweede wet schrijvers' eens was, vroeg hij hen: "Hoe durft u te zeggen: wij zijn wijzen, wij hebben de wet? De pen van de schrijver heeft de wet vervalst" (Jeremia 8:8-9). Zo vroeg was er al twijfel aan de waarde van een geschreven heilige wet, die tot religieuze starheid kon leiden.

Maar alweer veranderde het politieke toneel rondom Israël: de nieuwe macht van de Babyloniërs kwam op en Juda werd nu een figurant in de strijd tussen Egypte en Babylon. Josia sneuvelde tijdens de eerste schermutselingen, toen hij een Egyptisch leger wilde tegenhouden.

1-8. Verbanning

In 597 vC moest de nieuwe, jonge koning van Juda, Jechonja, zich na rebellie tegen Babylonië overgeven aan Nebucadnesser. Hij werd met zijn hofhouding, de aristocratie, de ambachtslieden, de tempelschatten en de koninklijke archieven verbannen naar Babylon (2 Kon. 24:8-17). Babylonië zette Sedekia op de troon van Juda, maar toen ook hij in opstand kwam, werden Jeruzalem en de tempel met de grond gelijk gemaakt en werden nog meer groepen Judeërs verbannen. Alleen de allerarmsten bleven achter in een geruïneerde stad, gedompeld in hongersnood. Het Babylonische offensief was veel vernietigender dan dat van de Assyriërs. De profeet Jeremia werd niet gedeporteerd, omdat hij zich vooraf gerealiseerd had dat verzet zinloos was. Hoewel hij in zijn klaagliederen een afschuwwekkend beeld schetste van de toestand in Jeruzalem (Klaagliederen 2:20 e.v.), bleek hij een realist te zijn die de actuele situatie onder ogen zag. Hij vond dat de Judeërs dit lijden zelf over zich hadden opgeroepen door hun ontrouw aan Jahweh, die nu de vijand als zijn gesel gebruikte (Klaagliederen 1:17). Net als Amos en Hosea voelde hij zijn eigen pijn als de pijn van Jahweh over zijn ontrouwe volk.

Toen Jeremia hoorde dat zogenaamde profeten de ballingen in Babylon valse hoop gaven, schreef hij hen een brief met de waarschuwing dat de ballingschap 70 jaar zou duren. Ze konden zich maar beter vestigen, huizen bouwen, zich vrouwen nemen en kinderen krijgen en zich niet in wrok terugtrekken (Jeremia 29:4-20). Jeremia was er van overtuigd dat de eerste groep ballingen uiteindelijk Israël zou redden en dat ze, als ze de beproevingen hadden doorstaan, een verinnerlijkte spiritualiteit zouden ontwikkelen. Jahweh zou zijn wet niet op stenen tafelen vastleggen, maar in hun hart schrijven (Jeremia 31:33-34). Die verinnerlijking is een aspect van de Spiltijd.

De ballingen werden redelijk goed behandeld, maar ze bleven ontheemden zonder rechten. Dat statusverlies was schokkend en hoewel ze meestal geen slaaf waren voelden ze het wel zo. Een deel van de ballingen was het geloof in Jahweh verloren; was hij niet verslagen door Marduk, de god van Babylon? Maar anderen ontwikkelden een geheel nieuwe religieuze visie in de situatie waarin de Judeërs geen cultus en geen tempel meer hadden. In een visioen kreeg de jonge verbannen priester Ezechiël een boekrol met daarop geschreven: "klaagliederen, en gezucht, en gesteun" (Ezechiël 1, 2 en 3:1-3). Hij moest de rol opeten en zo het verdriet van zijn tijd in zich opnemen. Hij ervoer dat die rol "zo zoet was als honing" (Ezechiël 3:4). Jahweh had de tempel in het ontrouwe Jeruzalem verlaten en was dus naar zijn volk in ballingschap gekomen. Zijn volk mocht geen fantasieën over spoedige terugkeer naar Jeruzalem hebben, want dat kon pas nadat ze het volle gewicht van hun verdriet hadden gevoeld. Ze moesten daarom een geregeld leven in ballingschap opbouwen. Hervorming moest geschieden na een objectief onderzoek van eigen tekortkomingen. In plaats van de Babyloniërs hun wreedheid te verwijten moesten ze het in eigen innerlijk zoeken (op weg naar het 'Spiltijd'-gevoel). Bloed behoorde bijvoorbeeld niet meer bij het ritueel, maar werd nu het symbool voor moord, wetteloosheid en sociaal onrecht. Het visioen dat Ezechiël had na de verwoesting van de tempel in Jeruzalem toonde een nieuwe tempel (Ezechiël 40). Het was geen blauwdruk voor een echte tempelstad, maar een mandala, een soort icoon voor meditatie. De ballingen moesten zich in hun geest rond Jahweh scharen en de tempel met de goddelijke aanwezigheid in hun binnenste dragen. De tempelstad zat vol met poorten en barricades om de heiligheid (afzondering) van de ballingen te verzekeren: ze moesten zich niet assimileren met de omringende volkeren. Ze moesten leven alsof ze nog steeds naast een echte tempel leefden met aandacht voor zuiverheid en zich afzonderen van de omringende meerderheidscultuur.

Een kleine groep verbannen tempelpriesters (aangeduid met P), nu los van hun tempeldienst, begon een geheel nieuwe spiritualiteit op te bouwen en gebruikte daarbij weer de oude kronieken, bijvoorbeeld die van J en E, om hun vernieuwde inzicht naar voren te brengen. Daardoor ontstond, na die van de deuteronomisten, weer een belangrijke nieuwe laag in de Bijbel. Men moet bij het lezen goed nagaan uit welke tijd een Bijbelboek stamt. P's bronnen van inspiratie waren de 'Heilige Wetten' die in de 7^e eeuw werden verzameld (hoewel ze voorin de Bijbel staan, Lev. 17-26), en de heiligdomstent, de mobiele woonplaats van Jahweh, die meetrok met de Israëliërs in de woestijn. De situatie van de Israëliërs in de woestijn leek dan ook wel op die van de ballingen. P voegde belangrijke passages toe aan het relaas van J en E, en is vooral verantwoordelijk voor de boeken Leviticus en Numeri met de vele voorschriften. De wetten dienden om heldere grenzen voor de bannelingen te trekken. Daarmee wilde hij bereiken dat zij op een andere manier leefden, in de overtuiging dat ze diepgaand zouden veranderen als de voorschriften goed werden nageleefd. P's doel was dat de bannelingen heilig (afgezonderd) leefden, alsof allen in hun virtuele tempel Jahweh dienden als een heilig volk van priesters. Ook veranderde P het scheppingsverhaal. Net als de Indiase ritualisten [1] haalde P de agressie uit de traditionele kosmogonie. Het scheppingsverhaal gaat niet meer over een god die volgens traditie in hevige strijd de oerzee (chaos) overwon, maar over een god die rustig beveelt: "Er zij licht en er was licht". Na zes dagen was de schepping voltooid en kon God rust nemen (Gen. 1). Dit was een verrassend beeld voor de Israëliërs, want P schreef, tegen hun verwachting in, geen polemieken tegen de godsdienst van de Babyloniërs, omdat zijn god machtiger was dan alle andere goden. P legde bovendien een parallel tussen de bouw van de ontmoetingstent in de woestijn en het scheppingsverhaal, door te stellen dat ook die in zes dagen moest worden voltooid. Weer een verband met het dienen van een bij zijn volk aanwezige god (Lev. 16:12), onafhankelijk van de locatie, een belangrijke gedachte voor de ballingen. Heiligheid had voor P ook een sterk ethische component, typisch voor een man uit de Spiltijd. Men moest een buitenstaander niet verachten (Lev. 19:34) maar 'liefhebben' en zijn pijn erkennen. Ondanks eigen verdriet moest je leren met anderen mee te voelen. Dit is dus een wetgeving gebaseerd op empathie, kenmerkend voor de Spiltijd. Liefhebben had echter in het Midden-Oosten een beperktere betekenis dan die wij er nu aan geven, namelijk behulpzaam en loyaal voor anderen zijn.

I-9. Terugkeer uit ballingschap

Door het opkomende rijk van de Perzen onder Cyrus veranderde het politieke landschap van het Midden-Oosten opnieuw. Vanaf 559 veroverde hij een enorm rijk dat reikte van Griekenland tot India. Cyrus was waarschijnlijk een praktiserend zoroastriër (volgeling van Zarathoustra), die zijn godsdienst niet aan anderen oplegde (zie [1]). Hij beloofde de overwonnen volkeren zelfs de terugkeer naar hun eigen land. Dat was voor hem een efficiënte oplossing voor de vele verbannen mensen in zijn enorme rijk. Hij werd daarom door hen als bevrijder begroet. Door een onbekende profeet, wiens uitspraken later in het boek Jesaja terecht kwamen en die daarom 'deutero Jesaja' (tweede Jesaja) wordt genoemd, werd hij zelfs als de 'messiach' geprezen. Hij zei dat Jahweh Cyrus heeft bezielde om zijn volk in glorie terug te voeren naar Jeruzalem. Dit was de eerste uiting van monotheïsme. De tweede Jesaja baseerde zich echter niet op het ordelijke scheppingsverhaal van P, maar verliet zich weer op het oude mythische verhaal van Jahweh, de goddelijke krijger, die de zeedraak versloeg om orde in de oerchaos te brengen (Jes. 51:9-10). Als de Judeërs terugkeerden in Jeruzalem, zou Jahweh de woestijn veranderen in een meer en zou hij bomen planten om zijn volk in verrukking te brengen (Jes. 51:3). De muren van Jeruzalem zouden zijn bezet met kostbare juwelen om de aanwezigheid van Jahweh, die de andere goden had vernietigd, luister bij te zetten.

Maar zijn exuberante verhalen worden in de boekrol van Jesaja verrassend onderbroken door vier merkwaardige gedichten van een 'man van smarten', die zichzelf 'dienaar van God' noemde. Zijn missie was om gerechtigheid in de gehele wereld te brengen. Maar niet met geweld, hij had zich zelfs nooit tegen geweld verzet (Jes. 50:5,6,9). Hij werd veracht omdat hij het lijden kende en leed voor de zonden van anderen (Jes. 53:3-11). Maar juist daardoor werd zijn goedheid

universeel, en omvatte de gehele wereld (Jes. 49:6). Deze 'derde Jesaja' was dus een ware vertegenwoordiger van de Spiltijd. Overigens vinden we in zijn gedachtegang een merkwaardige gelijkenis met de latere christelijke geschiedenis van Jezus in het Nieuwe Testament.

De terugkeer van een groep ballingen (lang niet iedereen wilde terug) bracht ontzuivering toen ze hun nieuwe thuis zagen. Juda moet er in vergelijking met Babylon kaal, vreemd en verlaten hebben uitgezien. De ballingen (Gola) ontmoetten in Juda vertegenwoordigers van vrijwel alle Kanaänitische volken. Bovendien was hun religie radicaal veranderd in vergelijking met de Jahwisten die nooit uit Juda waren weggegaan en ook nog steeds andere goden dan Jahweh aanbaden. In hun bagage voerden de ballingen de gewijzigde boekrollen Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Jozua, Rechters, Samuel en Koningen mee. De tempel bleef nog 20 jaar een ruïne, totdat Haggai, een nieuwe profeet, vertelde dat de prioriteiten verkeerd lagen om tot welvaart te komen: er moest eerst een woning voor Jahweh worden gebouwd. Toen die gebouwd was, barstten sommige oudere priesters, die zich de eerste tempel nog herinnerden, in huilen uit. Maar de anderen juichten. Haggai en zijn medeprofeet, Zacharia hadden niet de visie van de tweede Jesaja, die iedereen, behalve de Gola, zou uitsluiten. Zij zagen met instemming hoe de joden de gojim (vreemde volkeren) vreedzaam de tempel in leidden. Jeruzalem zou een open stad zijn.

In de twee boeken Kronieken, die waarschijnlijk tijdens de bouw van de tweede tempel zijn geschreven, werd de geschiedenis van Israël opnieuw geformuleerd. Daarin kregen de hervormingen van Hizkia (zie hfst.7) een prominente plaats: alle stammen van Israël werden uitgenodigd voor de viering van Pascha in Jeruzalem. Niet alleen de Gola. Er was een nieuw begin gemaakt. Het volk Israël, verenigd in Jeruzalem, leek zich net als de dienaar (de 'derde Jesaja') tot de gehele wereld te richten.

I-10. Terugval in beslotenheid

Maar er ontstonden ook tegenkrachten. Rond 445 vC werd Nehemia, een lid van de joodse gemeenschap in de Perzische hoofdstad, de nieuwe gouverneur van Jeruzalem. Hij liet nieuwe muren rond de stad bouwen. Dat bouwen was gevaarlijk, omdat de verhoudingen tussen de Gola en hun stadgenoten zeer slecht geworden waren (Nehemia 3,4). Nehemia wist het aantal inwoners van Jeruzalem op te voeren tot tienduizend en zorgde ervoor dat de armen niet door de edelen werden onderdrukt. Maar rond 432 vC ontwierp hij een nieuwe wetgeving om ervoor te zorgen dat leden van de Gola niet met leden van de plaatselijke bevolking zouden trouwen, zelfs niet met de Israëliërs die niet verbannen waren geweest.

Het werd nog erger toen rond 398 Ezra uit de Perzische hoofdstad kwam met de taak om van de Thora (de eerste vijf Bijbelboeken) de officiële wet van Juda te maken (mogelijk als onderdeel van de Perzische actie om de wetten van de onderworpen volkeren in overeenstemming te brengen met de veiligheid van het rijk). Hij las de Thora, die toen voor het eerst de wet van Mozes werd genoemd, voor en het volk was geschokt door de hoge eisen van de godsdienst van Jahweh. Ezra droeg het volk op hun uitheemse vrouwen met hun kinderen weg te sturen (Ezra 9,10). Daarmee werd het Israëlietische volk weer een gesloten gemeenschap van Jahweh. De eerste fase van de Spiltijd in Israël, die zijn hoogtepunt tijdens de Babylonische ballingschap en een korte periode daarna had, was daarmee voorbij. Weer lezen we het relaas van een volk met een exclusief verbond met zijn god Jahweh dat anderen uitsloot. Wel ontstond in die tijd een vergadering van belangrijke mannen voor het nemen van beslissingen over gemeenschappelijke belangen, die zich uiteindelijk tot de Knesset zou ontwikkelen (zie [http://www.genesis-1-1.com/jewhist2 .htm](http://www.genesis-1-1.com/jewhist2.htm)). Hun doel was de Thora tot de gids voor het dagelijks leven te maken. Verder stond in de eeuw na Nehemia en Ezra de tijd in het politiek en economisch onbelangrijke Jeruzalem schijnbaar stil. De eerste joodse Spiltijd was onderbroken, gesmoord in de problemen van verdrijving en teleurstellende terugkeer. Op dit punt (ongeveer 400 vC) stopt ook de geschiedschrijving van het Oude Testament. De informatie over wat daarna

gebeurde moet dus uit andere bronnen komen. De laatste boeken van het Oude Testament, Zacharia en Maleachi, betreffen nog steeds de periode van kort na de terugkeer uit ballingschap.

I-11. De apocriefe boeken.

De latere ontwikkelingen kunnen niet gevolgd worden in de officiële Bijbel, maar wel in de apocriefe boeken en andere historische bronnen. In 333 vC en de volgende 10 jaar veroverde Alexander de Grote van Macedonië het gehele Midden-Oosten tot aan India in een gewelddadige en meedogenloze opmars en stichtte het Griekse koninkrijk. Na zijn dood in 323 vC streden zijn opvolgers, de diadochoi, decennia lang om de verdeling van de macht in het immense Griekse rijk, waarbij Jeruzalem zes maal in andere handen overging. Jeruzalem beleefde een schimmige periode, waarin zich een Griekse en een behoudende factie ontwikkelden. Zowel Alexander de Grote als zijn opvolgers streefden ernaar de Helleense cultuur in hun rijk te verbreiden, zonder andere culturen te onderdrukken.

De Helleense cultuur stoelde op het kosmische model van Empedocles, een ongeveer 20 jaar oudere tijdgenoot van Socrates. Volgens hem is de kosmos opgebouwd uit 4 elementen: aarde, water, lucht en vuur. Alle dingen, dus ook de lichamen van mens en dier, hebben hun eigen specifieke samenstelling van die elementen. De totale hoeveelheid elementen in de kosmos is constant. De verdeling van de elementen over de bestaande objecten en levensvormen is echter onderworpen aan een (chaotische) destructieve kosmische kracht, die steeds de lokale samenstelling varieert. In dit wereldbeeld zijn de mensen dus 'onderworpen aan de elementen van de kosmos', waarvan de samenstelling door de chaotische kracht steeds wijzigt. Het uiteenvallen van de elementen betekende 'dood', het samengaan 'geboorte'. Iets of ieder is ook *in* zijn elementen, omdat het of hij een bepaalde combinatie vormt van die elementen.

Uiteindelijk verwierf Ptolemeus omstreeks 320 vC de macht in Egypte, Syrië en dus ook Kanaän. Er ontstonden overal in het Midden-Oosten nieuwe steden, die centra werden van hellenistische kennis: Alexandrië, Antiochië, Pergamum, enz. De Grieken werden een reizend volk van handelaren, huursoldaten en ambassadeurs waardoor er een intensieve uitwisseling was van hellenistische en de lokale culturen. Het belang van het Grieks voor de meer ontwikkelde joden in de diaspora, bijv. in Alexandrië, blijkt uit de vertaling van hun oude geschriften (ruwweg het Oude Testament) naar het Grieks, bekend als de Septuaginta. Maar ook werd vanuit Syrië rond het begin van onze jaartelling door de soldaten en handelaars het Mithraïsme in het rijk geïmporteerd. Deze Mithrasgodsdienst (toen deel van het Perzische zoroatrisme) werd op den duur heel belangrijk in Rome, zeker voor de minder ontwikkelde Romeinen, en werd zelfs aan het begin van de 4^e eeuw nC korte tijd de staatsgodsdienst. Er zijn frappante overeenkomsten tussen de god Mithras en wat later in de Bijbel wordt gezegd over Jezus.

De Ptolemeërs werden in 201 vC door de Seleucidische heersers van Syrië uit Judea verdreven. Hun koning Antiochus IV vond het nodig de weerbarstige joden te dwingen de Griekse taal en gewoonten over te nemen. Hij ontwijfde de tempel in Jeruzalem en vestigde er een hellenistische eredienst. Zijn acties leidden tot de Maccabeïsche revolutie (165 vC), met idealen die teruggrepen op Davids monarchie. Hoezeer toen ook de joden al het hellenistische kosmische model tot het hunne hadden gemaakt blijkt in het 2^e boek der Makkabeeën, waar een joodse moeder haar zeven zonen, die het martelaarschap onder Antiochus wachtte, aanmoedigde met *"Ik weet niet hoe jullie in mijn baarmoeder ontstaan zijn. Ook was ik het niet die jullie adem en leven schonk, noch heb ik in jullie 'de ordelijke samenstelling van de elementen geregeld'. Om deze reden zal de Schepper van de kosmos aan jullie ontferming, adem en leven teruggeven, omdat jullie jezelf niet sparen in het belang van Gods wetten"*. In deze tijd werd ook het Bijbelboek Daniël geschreven waarin, hoewel het verhaal in Babylon speelt, de gevoelens van verzet tegen de overheersers en de Helleense cultuur worden vertolkt.

Het Syrische leger, dat op verzoek van de pro-Syrische factie in Jeruzalem te hulp werd geroepen, werd verslagen. Deze overwinning wordt gevierd in het feest van Hanukkah (hernieuwde wijding). In 142 vC werd op verzoek van de hellenisten in Jeruzalem nog eens een Syrisch leger naar Palestina gestuurd. Ook dat werd door de joden verslagen en daarbij verwierven ze de zo gewenste onafhankelijkheid onder de Makkabeeën. Maar hun afstammelingen, de Hasmonen, misdroegen zich en zij kenden zichzelf en hun vrienden de hoogste posities toe. Hun partij, de conservatieve sadduceeën, kwam tegenover de sekte van de farizeeën (die dichter bij het volk stonden) te staan, een bron van jarenlange tweestrijd. In 133 vC werd Syrië een provincie van het rijk, dat in 63 vC Jeruzalem innam. Veel joden werden als slaven meegenomen naar Rome en in Palestina werden gouverneurs aangewezen. In bepaald opzicht bracht de komst van de Romeinen, die het hellenistische wereldbeeld na hun overwinning op de Grieken hadden overgenomen, welvaart in Israël, maar zij waren niet geliefd bij de joden en dat was van harte wederzijds. Van 39 – 4 vC regeerde Herodes, die de titel 'koning' kreeg. Hij herbouwde de tempel op indrukwekkende wijze. Verscheidene 'profeten' riepen op tot opstand, die vervolgens op brute wijze door Herodes en de toenmalige Romeinse prefect Pontius Pilatus werd onderdrukt.

II. Het Nieuwe Testament.

II-1. Hernieuwde opbloei van het Spiltijd-ideaal.

Maar te midden van die politieke strubbelingen aan het begin van onze jaartelling is, als door een wonder, een tweede en hernieuwde opbloei van het Spiltijd-ideaal ontstaan, die grote gevolgen voor de hele wereld zou hebben. Met de Tempel als middelpunt was een waaier van sekten ontstaan, waarvan de meesten aanspraak maakten op het authentieke jodendom. Een van die groepen, de eerder genoemde farizeeën, genoten hoog aanzien en stonden open voor nieuwe ideeën, zoals de uiteindelijke opstanding van de rechtvaardigen uit hun graf. Velen van hen waren leken, die in eigen huis de reinigingswetten gehoorzaamden alsof ze in de tempel waren. De farizeeën geloofden dat heel Israël geroepen was om een natie van priesters te zijn. Zij ervoeren de aanwezigheid van God (Shekhinah) niet alleen in de Tempel, maar ook als zij hun dagelijks leven leefden volgens de priesterlijke reinheidswetten (virtuele tempel). Het boeten voor zonden kon beter gedaan worden door liefdevolle zorg en troost voor de medemens dan door dierenoffers. Barmhartigheid was het hoogste gebod, een overtuiging, die we in het Oude Testament ook al af en toe ontmoetten (Amos, Hosea, enz.). Rabbi Hillel was ten tijde van Jezus hun belangrijkste vertegenwoordiger. Volgens een beroemd verhaal vroeg een heiden aan rabbi Hillel of hij hem de hele Thora, staand op één been, kon leren. Hillel antwoordde simpelweg: *"Doe uw naaste niet aan wat u een gruwel is"*. Dat is de hele Thora, de rest is commentaar, ga dat nu maar bestuderen." Zo werd de Thora niet beschouwd als een historisch wetboek, maar als een uitgangspunt voor tijd-overeenkomstige exegese op basis van gezamenlijke praktische spirituele oefening, op zoek naar iets geheel nieuws in oude teksten. De cursief gedrukte regel was Hillel's versie van de Gulden Regel, die medemenselijkheid en empathie behelst en die we ook, zij het in andere bewoordingen, bij Boeddha en Confusius vinden, zie [3]. Het Spiltijd-ideaal dus, dat we ook herkennen in het liefdesevangelie van Jezus, zoals dat doorschemert in de Evangeliën in het Nieuwe Testament. Jezus stond blijkbaar dicht bij de farizeeën. De slechte naam die de farizeeën in de Bijbel kregen lijkt een later ontstane beoordeling te zijn, zie verderop. Zou er binnen het rijk van Alexander de Grote of gedurende de turbulente tijd daarna een connectie met de Indische cultuur en hun godsdiensten hebben bestaan? Er was tijdens en sinds het eind van de Babylonische ballingschap ook al contact met de cultuur van de Perzen, die het Zoroastrisme, met o.a. de God Mithras, omvatte [1].

Er is geen onafhankelijke historische getuigenis van het bestaan van Jezus; wat we van hem menen te weten staat voornamelijk in de vier Evangeliën (Mattheüs,

Marcus, Lucas en Johannes), die echter decennia later geschreven zijn. Deze evangeliën zijn voor verschillende groeperingen geschreven en ondersteunen tenslotte, na vele wijzigingen de christelijke theologie uit de vierde eeuw. Die wijzigingen hadden alles te maken met lokale doelstellingen en de godsdienstige omgeving, waar het jonge christendom zich moest handhaven en zelfs nieuwe volgelingen moest overtuigen. De Evangeliën zijn dus geen historische geschriften in de moderne zin van het woord. In plaats van te streven naar het correct beschrijven van de historische feiten zijn er veelal persoonlijke meningen, boodschappen en overtuigingen van de auteur, en soms zelfs angsten of politieke voorzichtigheid vanwege de Romeinse bezetter, in verwerkt.

De vondst van de Nag Hammadi geschriften geven ons een beeld van de vele overgeleverde teksten uit de eerste eeuwen, die uiteindelijk niet in de Bijbel werden opgenomen. Een van die geschriften, het Thomas evangelie, onderscheidt zich van de Bijbelse evangeliën. Het evangelie lijkt te zijn gebaseerd op zeer oude geschriften uit de eerste helft van de eerste eeuw en bevat niet een levensgeschiedenis van Jezus, maar zijn vermeende uitspraken [10].

II-2. Van Jezusbeweging naar joods-christelijke gemeenten.

Het is historisch wel bekend, dat rond 30 nC (d.w.z. na Christus) de ascetische prediker Johannes de Doper door de woestijn van Judea trok, waar hij vele joden ervan overtuigde dat 'het Koninkrijk de Hemelen nabij was'. Hij schijnt contact gehad te hebben met Jezus van Nazareth, een genezer en geestenbezweder uit Galilea. Beiden werden ter dood gebracht door de Romeinse autoriteiten. Het is niet duidelijk waarom, maar er was bij de Romeinen altijd al een zekere angst voor een joodse opstand en als er dan op hoogtijdagen, zoals Pasen, veel joden in Jeruzalem waren, was dat risico extra groot.

Het beeld van Jezus, dat in de Evangeliën doorschemert, is dat van een charismatisch genezer, die opriep tot geweldloosheid ("hebt Uw vijanden lief als uzelve"). Hij wees op het komen van 'Gods Koninkrijk', dat overigens al 'binnen uzelf' aanwezig is, en dat later een nieuwe wereldorde voor alle volkeren zou vestigen, "de hele wereld zal de God van Israël aanbidden". Hij toonde begrip voor mensen aan de zelfkant van het leven, zondaren, tollenaars en hoeren zouden eerder het Koninkrijk Gods ingaan dan priesters. Zijn liefdesevangelie werd vertolkt in de gelijkenissen en in de Bergrede. Hij had tijdens zijn leven niet veel volgelingen, omdat hij slechts een paar jaar lang zijn evangelie kon verkondigen. Ook zal de verslaggeving in de Evangeliën ongetwijfeld niet erg precies Jezus' liefdesevangelie vertolken door het steeds weer doorgeven aan anderen gedurende de meer dan dertig jaren voordat het eerste Evangelie (Markus) werd geschreven.

Na de terechtstelling van Jezus 'zagen' zijn discipelen in een visioen, dat 'God Hem uit de dood had opgewekt'. Denk bijv. aan het lege graf en de Emmaüsgangers. Hij werd daarna door hen beschouwd als de lang verwachte: de 'Messias'. In een samenkomst (Pinksteren) raakten zij in extase en ervoeren dat zij ook het evangelie van Jezus moesten verkondigen aan hun mede-joden. Een broer van Jezus, Jacobus, nam de leiding van de 'Jezusbeweging' op zich. Met nieuwe volgelingen stichtten ze de eerste 'gemeenten' in Israël in afwachting van de wederkomst van Jezus (uit het geslacht van David), die als de lang verwachte Messias het nieuwe koninkrijk voor alle mensen zou stichten. Volgens velen zou dan ook het Romeinse juk verwijderd worden. De leden van de Jezusbeweging loofden God in de tempel, hadden gezamenlijke maaltijden waarbij zij getuigden van hun geloof in de spoedige komst van het nieuwe koninkrijk. Zij leefden als orthodoxe joden en hadden ook geen privé bezit. Jezus heeft zijn volgelingen vrijwillige armoede en zorg voor de armen geleerd. Kwaad moest worden beantwoord met geweldloosheid en liefde. Er gold: "geef de keizer wat des keizers is". En evenals de farizeeën eerbiedigden zij de Gulden Regel.

Een paar jaar na de terechtstelling van Jezus sloot Paulus uit Tarsus (Zuidoost Turkije) zich bij hen aan. Hij was een Grieks sprekende jood en farizeeër uit de diaspora, opgevoed in de hellenistische cultuur. Aanvankelijk bestreed hij de

joodse volgelingen van Jezus. Na zijn bekering en gesprekken met de discipelen richtte hij, in overeenstemming met Jezus' woorden, zijn evangelische activiteiten ook op niet-joden. Verrassend veel niet-joden voelden zich aangetrokken tot de Jezusbeweging. Paulus en andere zendelingen, zoals Petrus en Barnabas, stichtten de eerste gemengde gemeenten in de diaspora. Tijdens het ontstaan van deze eerste 'zendingsgemeenten' zijn alle volgelingen al beïnvloed door de hellenistische cultuur. De brieven van Paulus aan die zendingsgemeenten zijn (waarschijnlijk door de evangelist Lucas ongeveer 80 nC) toegevoegd aan het Bijbelhoofdstuk 'Handelingen der Apostelen'. Paulus werkte rond de jaren 40-50 nC (dus vóór de verwoesting van de tempel, 60 nC).

Om het ontstaan van nieuwe gemeenschappen beter te begrijpen moeten we ons richten op enige sociale aspecten van de Grieks-Romeinse cultuur. Groepen van mensen vormden genootschappen of verenigingen, waarvan de leden gezamenlijke maaltijden gebruikten, gevolgd door een 'symposion', dat van de maaltijd is gescheiden door rituelen, bv. een drankoffer aan de goden. Tijdens dat symposion kon van alles georganiseerd worden: toneel, muziek, dans, spelen, oefening in godsdienst, religieus-wijsgerige discussies en instructie. Zulke genootschappen bestonden in het gehele Helleense cultuurgebied en dus ook in Jeruzalem (is het laatste avondmaal ook zo'n samenkomst?). De Romeinen tolereerden deze genootschappen naast de staatsgodsdienst, mits ze maar niet hun mening aan anderen opdrongen en daardoor problemen veroorzaakten (is dat de reden van Paulus' oorspronkelijke jodenvervolging?). De genootschappen kunnen ruwweg in drie soorten worden onderscheiden: 1^e groepen van vakbroeders, een soort gilden dus, 2^e godsdienstige genootschappen, vaak met mystieke inslag, 3^e religieus-filosofisch. De laatste twee werden regelmatig bezocht door rondtrekkende predikers/filosofen. Het is dus waarschijnlijk dat de joden ook in zulke groepen of genootschappen samenkwamen en dat Paulus die groepen, later 'gemeenschappen' genoemd, op zijn reizen bezocht [7].

Natuurlijk waren de Griekse ideeën over de kosmos al in het denken van de door Paulus bezochte gemeenschappen in de diaspora opgenomen. De niet-joodse volgelingen stelden de oorspronkelijke Jezusbeweging voor de vraag of zij ook de orthodox-joodse cultuur moesten overnemen, compleet met geloof in de Thora en de besnijdenis. Dit strijdpunt werd opgelost door te accepteren dat de niet-joodse volgelingen zich slechts behoeften te distantiëren van de heidense culten in hun woonplaats, meer niet. Daardoor raakten ze wel sociaal geïsoleerd en soms later zelfs vervolgd in hun woonplaats. Het Griekse woord voor Messias is Christus en de joodse volgelingen van de Jezusbeweging en de nieuwe niet-joodse volgelingen werden 'christenen' genoemd. De christenen zochten in het Oude Testament naar profetische voorspellingen van het optreden van de Messias en van de deelname van niet-joden. Ze meenden die voorspellingen van de Messias inderdaad in het Oude Testament te vinden. Ook vonden ze dat voorspeld was dat hij pas zou komen als er vrede zou zijn en dat "alle volken de God van Israël zullen eren". Dat werd beschouwd als een aanwijzing dat de eindtijd binnenkort zou aanbreken.

In zijn brief aan een van de gemeenschappen, de Gelaten, schreef Paulus dat alle mensen waren onderworpen aan de elementen van de kosmos (Galaten 4:3). Dat is op allerlei manieren in de Bijbel terechtgekomen, door onnauwkeurige vertaling of nieuwe interpretatie. Voor de moderne mens is de opmerking dan ook nauwelijks te begrijpen. Maar voor de toenmalige lezers van de brief was de opmerking glashelder, omdat het bedoelde beeld van de kosmos destijds in het Helleense cultuurgebied algemeen aanvaard werd (zie ook I-11).

II-3. God, Christus en de Kosmos.

De Evangelieën, die veel later zijn geschreven, zijn vrijwel zeker beïnvloed door Paulus' visie op de kosmos, die weer is beïnvloed door de antieke Griekse beschaving. Volgens Paulus leefde het mensdom vóór de komst van Christus onder de wet van de elementen, die op hun beurt door de chaotische destructieve kracht werden beïnvloed. Van de chaotische veranderingen moeten alle volkeren verlost worden door die elementen onder beheer van God te stellen, waardoor orde

mogelijk wordt. Dat is echter een moeizaam proces, dat van onderaf, in de microkosmos, bewerkstelligd moest worden. Micro- en macrokosmos zijn in het Helleense denken nauw verbonden. Dat gebeurt volgens Paulus in twee stappen. Ten eerste heeft God zijn zoon Jezus (Christus) naar de aarde gestuurd om als mens onder en in de elementen en de daarbij geldende kosmische wetten ervan te komen. Daarom moest Jezus vanuit een vrouw geboren worden (in de menselijke microkosmos, onder en in de elementen). Op deze wijze heeft de door God gezondene van binnenuit deel gekregen aan de chaotische kosmische werkelijkheid. Stap twee, waarbij de macrokosmos van binnenuit (onderaf) hersteld wordt, kan nu beginnen. Deze kosmische reddingsstap, waarbij de chaotische kracht, waaraan de mensheid onderworpen was, 'gekruisigd' wordt en een nieuwe ordening (schepping) kan ontstaan, wordt ingezet door de dood van Christus. Zijn opstanding duidt op zijn overwinning op de chaotische kracht, die nu aan Gods heerschappij is onderworpen. Zo ontstaat een ordening waaraan een christen vanaf zijn doop deel heeft. Er zijn dan weer twee mogelijkheden: òf de ordening ontstaat in het innerlijk van de mens (zie bv. het Thomas Evangelie) òf het grote geheel wordt geordend door Christus, die voor de zonden van alle mensen is gestorven. Dit laatste is inderdaad de opvatting van de kerkvaders, zoals later aangebracht. Paulus (die Jezus niet persoonlijk heeft ontmoet) sprak van 'de christus in de mens na opstanding in zichzelf'. Dat is door de kerkvaders omgezet in een leven na de dood.

Paulus beschouwde de joodse en Griekse religies van vóór de komst van Christus als een goede weerspiegeling van de relatie tussen mens en kosmos, beide religies gaven uitdrukking aan de onderworpenheid aan de elementen van de kosmos. Dat deze gedachte is achterhaald, nadat in Christus een nieuwe schepping vorm heeft gekregen, bepaalde het denken van de zich ontwikkelende christenen. Het christendom is in feite niets anders dan de opheffing en synthese van beide oude religies op basis van het kosmische werk van Christus, zo zou men Paulus' boodschap kunnen samenvatten. Daardoor vervielen alle rituelen die in omloop waren. Voor de christenen bleven er twee over: de doop en de maaltijd des Heren. Het is duidelijk dat deze visie het denken in de (latere) tijd dat het Nieuwe Testament werd geschreven in hoge mate heeft beïnvloed. Het is een wonder dat in de Evangeliën het beeld van Jezus' liefdesevangelie herkenbaar is gebleven in het denken van de christenen.

De jonge christengemeenschappen werden in het Romeinse rijk, naast de staatsgodsdienst, ook geconfronteerd met mysteriegodsdiensten, waarbij het snel groeiende Mithraïsme een van de belangrijkste was. Het was een mystieke godsdienst met wortels in een ver verleden [6], [1]. Oorspronkelijk was de God Mithras een oude Arische lichtgod, al genoemd in de Rigveda, ongeveer 1500 vC. Mithras was een van de oude hindoeïedengoden met een meer ethisch karakter. In Perzië werd hij later in het Mazdeïsme vereerd als de god Mithras, en hij moet dus al tijdens de ballingschap aan de joden bekend geweest zijn. In de hellenistische tijd, vanaf 300 vC, vond hij zijn weg naar de Griekse wereld waar hij aan de zonnegod Helios gekoppeld werd. Halfweg de laatste eeuw voor Christus werd de mystieke cultus rond Mithras door Romeinse soldaten vanuit Syrië geïntroduceerd in het grote Romeinse rijk. Mithras werd daar gelijkgesteld aan de alom vereerde 'onoverwinnelijke zon', 'Deus Sol Invictus'. In de eerste eeuwen van onze jaartelling maakte de Mithrascultus een enorme bloei door. Met name onder soldaten en handelaars was Mithras zeer populair. Na de vierde eeuw werd deze godsdienst volledig overschaduwd door kerkelijke christendom.

De Mithras-mythe moet een grote invloed gehad hebben op de christenen, die met deze cultuur werden geconfronteerd. Uit de uitgebreide literatuur (zie bv. internet, Wikipedia) lijkt het zeer waarschijnlijk dat het beeld dat de hellenisten van de redding van de chaotische kracht hadden geschapen op den duur 'aanvullingen' vanuit het Mithraïsme heeft overgenomen. Maar er waren nog meer mysteriegodsdiensten in het Romeinse rijk dat vele vroegere autonome staten met een eigen cultuur omvatte, zoals bijv. Egypte met zijn millennia-oude cultuur. De intensieve uitwisseling van ideeën tussen de vele godsdiensten in de 'Romeinse

smeltkroes' is nauwelijks meer te ontwarren. De discussie over de gevolgen daarvan is nog lang niet afgesloten, maar ligt buiten het bestek van dit artikel. Om toch een indruk te geven volgen hier enige vragen*):

1. Van wie vieren we op 25 december, dat hij als goddelijk kind werd geboren in een stal om na enige tijd bezoek te krijgen van wijzen uit het oosten? Een Romein zou als antwoord direct weten dat dit werd verteld over de Perzische god Mithras. Die werd op de winterzonnepunt, dat was toen 25 december, geboren op een nederige plek in een stal of een grot en kreeg daar bezoek van wijzen uit het oosten. Daar zijn natuurlijk variaties over.

2. Over wie vertellen we dat ze als vrouw, als maagd, geboorte gaf aan een godenzoon tot redding van de mensheid, terwijl ze na die geboorte ook nog maagd was? Dat verhaal bestond al over de Egyptische godin Isis, die als maagd zwanger werd van zoiets als de heilige geest, geboorte gaf aan de godenzoon Horus, terwijl Isis ook na de geboorte nog steeds maagd was.

3. Wie veranderde er op een bruiloft water in wijn? Dat was de Griekse god Dionysos, die op zijn eigen bruiloft water in wijn veranderde. Zo gaat het verhaal in de klassieke oudheid.

4. Van wie wordt verteld, dat hij op een ezel een stad binnenreed, bij de poort werd toegejuicht door jonge vrouwen, om daarna gevangen te worden genomen, voor de koning geleid, beschuldigd werd van hoogverraad, bij die beschuldiging stil zweeg en vervolgens ter dood veroordeeld werd? Dat verhaal wordt over Dionysos verteld in de bacchanten van Euripides, geschreven rond 300 jaar vC.

5. Mithras was ook de zoon van God, hij had 12 discipelen, een laatste avondmaal, hij werd in een graf in de rotsen gelegd en herrees na drie dagen uit de dood (zie 'toelichting' in [8]).

Op het internet zijn nog meer van zulke voorbeelden te vinden, die aanleiding geven tot intensieve discussies over wie door wie beïnvloed is, die echter voor dit artikel te gedetailleerd zijn. Zeker is dat een intensieve wederzijdse beïnvloeding van godsdiensten heeft plaatsgevonden.

II-4. Na de verwoesting van de Tempel.

In de ogen van de Romeinen waren de joden in Palestina een opstandig volk, dat onderdrukt moest worden. Na militaire acties in Galilea kwam ook Judea aan de beurt. Sommige groeperingen (bijv. de Zeloten) dachten dat ze de Romeinen konden tegenhouden, maar ruim 30 jaar na de veroordeling van Jezus moest het joodse volk een nieuwe ramp doorstaan, namelijk de tweede (en definitieve) verwoesting van de Tempel door een Romeins leger onder leiding van Titus, die daarvoor zijn triomfboog kreeg op de Palatijnse heuvel in Rome. De joden bleven ontredderd achter en vele van de bestaande sekten overleefden die ramp niet. Twee sekten bleven echter springlevend: de farizeeën en de christenen.

De leider van de farizeeën, rabbi Jochanan ben Zakkai (leerling van Hillel) wist uit het belegerde Jeruzalem te ontsnappen en in het kustplaatje Yafneh, met toestemming van de Romeinen, een groep te formeren met als doel het jodendom te transformeren van een tempelgodsdienst naar een religie van het boek. Het ging daarbij in de Tenach (de 'Hebreeuwse Bijbel': de Wet (Thora), de Profeten en de Geschriften) niet direct om het woord, maar om de geest ervan, die in een bestaande situatie kon worden geïnterpreteerd in gezamenlijke studie ('mishnah'). Ook nu nog is de gezamenlijke bestudering en hernieuwde uitleg van de Tenach een kenmerkend gebruik bij de joden). Het tempelritueel werd vervangen door vriendelijkheid en mededogen als nieuwe priesterlijke taak. Het duurde enkele decennia voordat het werk van de rabbijnen vrucht zou gaan afwerpen en het joodse volk nieuwe inspiratie zou geven. Deze 'rabbijnse' joden zouden daarna door de christenen als geduchte concurrenten worden beschouwd. Is dit de oorzaak van de slechte naam van de farizeeën in de Evangelien?

*) Met dank aan Frits van Yperen.

De joodse christenen verwerkten het verlies van de tempel sneller. Zij verwachtten de wederkomst van Jezus, die zij meer en meer begonnen te beschouwen als de Messias, 'de Zoon van God', om het Koninkrijk Gods te vestigen en verbeidden zijn komst met een toegewijd leven van medemenselijkheid. Ze volgden de joodse tradities en zagen de Gulden Regel en de exegese van de Tenach als de kern van hun leven. Ook de volgelingen van niet-joodse afkomst moesten de aanwezigheid van hun god in hun virtuele tempel ervaren door hun geloof in de persoon van Jezus als zoon van God. Zo werd aan het leven en de terechtstelling van de 'leraar' Jezus, oorspronkelijk de bevrijder van de kosmische chaos, een geheel nieuwe inhoud gegeven. Is de chaotische kosmische kracht in latere decennia vervangen door de 'duivel'?

II-5. De Evangelieën [4].

Naast de brieven van Paulus, die al in de gemeenten als heilige teksten gelezen werden, werden ook de vele in omloop zijnde levensgeschiedenissen van Jezus in de gemeenten voorgelezen. Slechts vier van die teksten (evangelieën) zouden later worden gecanoniseerd en dus in het toekomstige Nieuwe Testament worden opgenomen. De vier Evangelieën werden in verschillende tijden en op verschillende locaties geschreven door joods-christelijke auteurs, die de (Griekse) Septuaginta gebruikten als een van hun bronnen. Bij de exegese daarvan 'herkende' men op veel plaatsen voorspellingen van het leven en de werken van Jezus. De Evangelieën werden, zoals destijds gebruikelijk, toegeschreven aan bekende mensen uit de vroegchristelijke gemeenten. Zoals te verwachten uit de invloed van de Helleense cultuur en de uitwisseling met de andere godsdiensten, hebben de geboorte en de dood van Jezus in de Evangelieën veel nadruk gekregen. De vele andere in omloop zijnde teksten werden later op gezag van de kerk verbrand. Slechts enkelen zijn gered en in 1945 bij Nag Hammadi in Egypte (in een kruik met 52 geschriften) teruggevonden (bijv. het Evangelie van Thomas [10]).

Het Evangelie van Marcus is vlak na de oorlog en de verwoesting van de tempel (60 nC) geschreven. Het joodse volk van Juda was ontredderd achtergelaten, families en gemeenschappen waren verscheurd. De verwoeste tempel nam ze aanvankelijk zo in beslag, dat zij Jezus tot de Messias uitriepen, om een nieuw middelpunt te vormen. Als reactie daarop werden de christenen door de andere joden ervan verdacht dat ze zich verheugden in de verwoesting van de tempel en zo ontstond er langzamerhand een pijnlijke breuk. Leden van Marcus' gemeente werden belasterd en zelfs voor het gerecht gedaagd. Dat leidde niet tot een blijde getuigenis en het Evangelie is vol van zorg daarover. De omstandigheden waarin de christenen leefden, hebben het Evangelie van Marcus zeer beïnvloed. Hij schreef dat Jezus niet afvallig was, maar door hem waren de oude profetieën in vervulling gegaan. Ook de dood van Jezus was al voorspeld in de Wet en de Profeten. Toch was Markus' Evangelie uiteindelijk 'een blijde boodschap', want het Koninkrijk van God was aangebroken.

Bij Matteüs en Lucas, die tien tot twintig jaar later schreven, was deze hoop er al niet meer. Zij vooronderstelden dat het Koninkrijk Gods leek op zuurdesem dat de wereld langzaam doortrekt. Ook hun gemeenten werden beschuldigd en voor het gerecht gesleept, omdat ze de Thora en de Profeten zouden hebben verloochend. Daarom was het belangrijk om alle gebeurtenissen in Jezus' leven als vervulling van de oude geschriften te zien. Jezus wordt voorgesteld als een groot Thoraleraar. Net als Hosea zei Jezus dat liefde belangrijker is dan offeren. Het 'oog om oog' werd vervangen door het 'toekeren van de andere wang'. Net als Hillel predikt Jezus de Gulden Regel. Lucas schreef waarschijnlijk naast zijn evangelie ook nog de 'Handelingen der Apostelen'. Uit het voorgaande blijkt dat de mythe van Jezus meer een symboolverhaal is geworden, dat mede is samengesteld uit bekende verhalen uit diverse culturen uit die tijd.

De Rabbijnse joden begonnen in dezelfde periode na de verwoesting van de tempel weer meer invloed op de joden te krijgen, en werden geduchte concurrenten van de christenen. De farizeeën beweerden dat de aanwezigheid van God ervaren werd door gezamenlijk de Thora te lezen en interpreteren. In tegenstelling daarmee had

Jezus tot de christenen gezegd: “waar twee of meer in mijn naam vergaderen, ben ik in hun midden”. Deze tegenstelling had mogelijk tot gevolg dat de farizeeën, mededragers van het Spiltijdideaal, in de Evangelieën in een kwaad licht werden gesteld.

De boven genoemde evangelieën zijn de ‘synoptische evangelieën’, omdat ze onderling veel overeenkomsten vertonen. Ze geven, zoals gezegd, zeker geen historisch relaas in de moderne zin. Ze vertolken de nieuwe overtuiging van de joodse christenen, met Jezus als de Messias. Volgens het algemeen joodse gebruik van steeds hernieuwde uitleg werd in de Hebreeuwse Bijbel naar (vermeende) vooraankondigingen van de Messias gezocht. Voorbeelden werden bijvoorbeeld gevonden in de vier gedichten van de lijdende dienaar (Jes. 42:2,3 en Jes. 50:5,6,9) en de vredesidylle van Jesaja (Jes. 11:1-10). Op veel plaatsen zijn de Evangelieën niet in overeenstemming met elkaar en soms ook intern tegenstrijdig. Bovendien werd in de Evangelieën om politieke redenen (angst voor de bezetter) de rol van de Romeinen bij Jezus’ terechtstelling geminimaliseerd (bijv. Pilatus zei bij de terechtstelling van Jezus: “ik was mijn handen in onschuld”) en werden de farizeeën, sadduceeën en ook de joden in het algemeen als de uiteindelijke moordenaars van Jezus aangewezen, met alle gevolgen van dien voor de bittere geschiedenis van de joden in latere eeuwen.

De overeenkomsten en verschillen tussen de synoptische evangelieën zijn elders uitgebreid beschreven [9]. Hier beperk ik me tot één voorbeeld: ondanks de maagdelijke geboorte van Jezus (vertaalfout?) wordt in Matteus en Lucas, Jozefs afstamming van koning David nauwkeurig nagegaan (“er is een reis ontsproten aan Jesse’s oude stam”), om een verband te leggen met het oude verbond. Voor Marcus, de vroegste evangelist, had Jezus nog gewoon broers en zussen. Voor Lucas, die meer voor de rijken schreef, ging het vooral om Jezus’ opkomen voor de armen. Het ging niet alleen om de historische feiten, maar ook om de boodschap van de schrijver.

In de loop van de eerste eeuw wordt weer een nieuwe stroming in het Romeinse rijk belangrijk, nl. de ‘gnostiek’, die tenslotte ook vat krijgt op de christengemeenten. Voorbeelden ervan worden gevonden in de Nag Hammadi geschriften. De gnostiek kent een abstracte, maar intrinsiek goede oppergod, wiens wijsheid ook verborgen ligt in de mens, die echter leeft in een door een Demiurg (een lagere god) geschapen wereld met het vele kwaad. De mens moet ernaar streven zijn innerlijke kennis (logos) en wijsheid, die toch door de goede God in hem is gelegd, te herontdekken om zo verlost te worden van het kwaad. In die context is het Evangelie van Johannes geschreven (‘in den beginne was het woord’, de logos, de innerlijke kennis). Het gaat om de tegenstelling tussen de abstracte, wijze God en de slechte wereld. De plicht van de leden van Johannes’ gemeenschap was elkaar onderling lief te hebben, maar ze stonden niet open voor anderen. Het leven (en de Johannitische visie daarop) was somber en vol van tegenstellingen als goed versus kwaad, donker versus licht, God versus duivel, wij tegenover de wereld, enz. De leden van de gemeenschap zagen de afvalligen van een recente scheuring als ‘antichristenen’, want alleen zij hadden de waarheid. Niet-joodse bekeerlingen waren niet welkom. Het jodendom had volgens hen afgedaan, want toen Jezus de tempel verliet, ging Sjechina (de aanwezigheid van God) met hem mee. Volgens het evangelie zei Jezus o.a.: “ik ben het licht der wereld”, en: “voor Abraham was, BEN IK”, als teken van zijn goddelijkheid. Dezelfde bittere kant van het Johannitsche wereldbeeld komt ook voor in het boek Openbaringen, waarin de verschrikkingen van de eindtijd worden beschreven.

Na al die turbulente ontwikkelingen is het is eigenlijk een groot wonder dat in de Bijbel toch nog een beeld van de mens Jezus en zijn bedoelingen doorschemert. Zelfs in de eeuwen van het orthodoxe kerkelijke christendom ontdekt men steeds weer blijken van de liefde van mensen, die in Jezus’ voetsporen willen treden, denk bijv. aan Franciscus van Assisi. Mogelijk is het Thomas Evangelie, een van de Nag Hammadi geschriften, een geschrift dat waarschijnlijk in een vroege periode van

het jonge christendom is ontstaan (nog eerder dan de bron Q van de Evangelieën), een goede richtlijn in de zoektocht naar de mens Jezus [10].

In de vierde eeuw werd het christendom verheven tot de staatsgodsdienst van het Romeinse rijk in een poging van keizer Constantijn om de eenheid in het Romeinse rijk te bevorderen. Op het concilie van Nicea (325 nC) werd de definitieve inhoud van het Nieuwe Testament vastgesteld, waarvan de bovengenoemde vier Evangelieën en de brieven van de apostelen de kern vormden. De ontstaansgeschiedenis van de Bijbel wordt hiermee besloten. Bij latere vertalingen naar het Latijn en van daaruit naar de landelijke talen, zijn zeker weer nieuwe al of niet bedoelde wijzigingen en herinterpretaties ontstaan.

17. Samenvatting.

In bovenstaande 'ontstaansgeschiedenis van de Bijbel' hebben twee aspecten steeds de nadruk gekregen:

- 1e. hoe het godsbegrip evolueerde van veelgodendom naar monotheïsme met een almachtige God die alles leidt.
- 2^e. de moeizame (en vaak mislukkende) groei naar empathie, medemenselijkheid en compassie, het ideaal van de Spiltijd.

Als eerste worden de gevolgen van het in Bijbelse tijden ontwikkelde monotheïstisch godsbegrip besproken. Het blijkt dat de geschiedenis van het prehistorische tijdvak van vóór de verovering van Kanaän, beschreven in de eerste Bijbelboeken (de Scheppingsmythe, de Wetten, Abraham en zijn nakomelingen, enz.), pas veel later, rond 600 - 400 vC, definitief op schrift is gesteld, en is gebaseerd op de inzichten van de toenmalige schrijvers. Zo kon het gebeuren dat in de scheppingsmythe de god Jahweh de enige en almachtige God is, terwijl volgens de Bijbel vele eeuwen later Elia zijn god Jahweh moest verdedigen tegenover de god Baäl van de Feniciërs.

Jahweh werd door Elia blijkbaar nog niet als enige en almachtige god gezien. De auteur(s), P, van de definitieve versie van die eerste Bijbelboeken, die leefde(n) in de tijd van de Babylonische ballingschap, geloofden wel in een almachtige god. Dat neemt niet weg dat chronologisch het godsbegrip zich via een aantal tussenstadia ontwikkelde van veelgodendom naar het geloof in een persoonlijke en almachtige god, die hemel en aarde heeft geschapen en sindsdien bestuurt. Naast deze ontwikkelingen beschrijft het Oude Testament vele ontroerende situaties waarin liefde en trouw worden getoond, mede aanloop naar het Spiltijd-ideaal.

In het Nieuwe Testament is het liefdesevangelie van Jezus beschreven, maar pas nadat, in navolging van Paulus (de eigenlijke stichter van het christendom?), de Helleense visie op de kosmos grote invloed heeft uitgeoefend op de later geschreven Evangelieën. Uiteindelijk werd Jezus als 'Zoon van God' (zelf ook goddelijk) gekruisigd als offer voor de zonden van de mensen. Die visie ontstond waarschijnlijk uit de Helleense visie op de kosmos en de interactie met andere godsdiensten uit die tijd, zoals bv. het mitraïsme. Verlossing van zonden werd verbonden aan het geloof in Jezus. Dat is eerder een Griekse- dan een joodse zienswijze, waarin iedereen die in opdracht van zijn god handelt als 'zoon van God' wordt beschouwd. Gelukkig is bij al die nieuwe interpretaties het liefdesevangelie van Jezus niet verloren gegaan. Het is altijd aanwezig gebleven in de gecanoniseerde evangelieën, later tot troost van velen. Bovendien kan sinds de ontdekking in Nag Hammadi ook het Thomas Evangelie als leidraad gelden in de zoektocht naar Jezus.

Het christendom werd later geaccepteerd als de staatskerk van het Romeinse keizerrijk. De latere christelijke kerken zijn ontstaan uit die staatskerk. De kerk werd, zeker tijdens de Middeleeuwen, een (ook politiek) machtig bolwerk met zware eisen aan de gelovigen en vervolging van de ongelovigen (kettters). De Bijbel werd uiteindelijk in de 18^e eeuw beschouwd als geïnspireerd door God zelf en er mocht, volgens velen ook nu nog geen 'tittel of jota' meer aan worden gewijzigd, in tegenstelling tot het vroegere standpunt waarbij de Bijbel als uitgangspunt voor

hernieuwde interpretatie werd beschouwd (mistrah). Desondanks is de Bijbel eeuwenlang voor de gelovigen een bron van inspiratie en troost geweest, tot in de moderne tijd toe. Naast de eisen van de strenge, almachtige God bleef ook het liefdesevangelie van Jezus, bekend uit zijn gelijkenissen en de Bergrede. Zo zou het voortleven in de harten van velen, denk bijv. aan Franciscus van Assisi en ook aan de vele bewijzen van zorg voor de medemens door alle tijden heen.

18. Naschrift.

De nieuwe ontwikkelingen van de natuurwetenschap en de verschrikkelijke oorlogen en rampen in de 20^e eeuw hebben voor veel mensen het bestaan van een liefdevolle, persoonlijke, transcendente God, die alles leidt, ongeloofwaardig gemaakt [8]. Vooral in West-Europa hebben zij in onze postmoderne tijd de kerk, met zijn alomvattende Gods- en wereldbeschouwing ('het grote verhaal') de rug toegekeerd. Dat maakt ook dat de Bijbel als inspiratiebron terzijde wordt geschoven.

Men zoekt nu bevrediging van zijn religieus gevoel in het 'hier en nu', zonder op de kerk te bouwen. Velen vinden in mystieke ervaringen, maar ook in vrijwilligerswerk, mantelzorg, steun aan goede doelen of samenwerken in wisselende organisaties (bijv. sportclubs) een nieuwe zingeving voor hun leven. Daarbij ontstaan ook nieuwe rituelen, zoals 'stille tochten' na rampzalige gebeurtenissen en een altaar langs de weg als herinnering aan een verongelukte geliefde. Toch kan ook bij deze nieuwe (postmoderne) zingeving de Bijbel opnieuw als inspiratiebron dienen. In dit verband komt de lange ontwikkeling naar het ideaal van de Spiltijd, het inlevingsvermogen en de compassie, in zicht. In deze ontstaansgeschiedenis van de Bijbel kreeg die ontwikkeling ook speciale aandacht. Om de aanloop daarvan in de Bijbel te ontdekken moet men leren het kaf van de vele oorlogen, jaloezie en wraak (zowel van 'God zelf' als van de Israëliërs) van het koren te scheiden. Dan vindt men intieme, zinvolle en inspirerende verhalen als illustratie van de lange weg van het kwaad naar medemenselijkheid. Als voorbeelden noem ik: de werken van Amos en Hosea (zie pag. 7: "liefde wil ik, geen offers") en de 'veroordeling' van de overspelige vrouw: "wie zonder zonden is, mag de eerste steen werpen", Bijbelse wijsheden die, samen met vele andere, universeel en van alle tijden zijn.

Tweemaal bloeide het Spiltijd-ideaal bij de Joden [1], [2] op, eerst tijdens en vlak na de Babylonische ballingschap en daarna met de joodse cultuur, waarbinnen ook Jezus kon opgroeien en zijn liefdesevangelie kon verkondigen. De vroege Jezusbeweging blijkt, na de aanvulling met het Hellenisme door Paulus, een uitgangspunt geweest te zijn voor vele religies zoals de katholieke en orthodoxe kerken en later ook de protestante kerken. Maar ook religieuze richtingen die niet in een transcendente god geloven, maar God zoeken in de schepping en dus ook in zichzelf, zijn in dit gedachtegoed geworteld. Zeker een inspirerende ontwikkeling.

In onze postmoderne tijd vervreemden velen zich niet alleen van de boodschap van de kerk, maar ook van de andere 'grote verhalen' uit de 20^e eeuw, zoals de 'voortgang' van de samenleving door de ontwikkeling van wetenschap en techniek, of het communistische verhaal. De wetenschap heeft naast vele zegeningen ook veel gevaren, angst en misbruik gebracht [11]. We zouden nu de Gulden Regel daarom algemener kunnen formuleren als "doe wat nu en in de toekomst tot zegen is voor mijzelf en de medemens, de cultuur en de aarde?".

In Het Apostolisch Genootschap geloven we dat het mysterie van de scheppende levensmacht als liefdesmacht in mensen nabij kan komen. We bezinnen ons in de gemeenschap op levensvragen om tot zelfontplooiing te komen en te delen in elkaars gevoelens onder alle levensomstandigheden. Dit uitgangspunt heeft ons ver verwijderd van het 'grote verhaal' van de huidige kerken, maar juist dichterbij onze oorspronkelijke wortels gebracht, nl. het liefdesevangelie van Jezus. Anderzijds is verwantschap met het postmoderne 'hier en nu' denken ook in onze cultuur duidelijk aanwezig. Voor beide aspecten zijn er inspirerende verhalen in de Bijbel te vinden. Uit eerbied voor de liefde en wijsheid die in het verre Israël en

omringende landen lang geleden en ondanks alle tegenslagen kon ontstaan, ligt tijdens de eredienst van het Apostolisch Genootschap de Bijbel open op de dientafel. De weekbrief ligt erop als het nieuwe woord.

Met dank voor de bijdragen van en het corrigerend lezen door Frits van Yperen en Rob Tijdeman.

Referenties.

- [1]. M.T. Vlaardingerbroek, *Religie en het Kwaad I, De lange tocht van het kwaad naar de ontdekking van medemenselijkheid*, 2006. www.Apgen.nl >intranet > verdieping > artikel 9.2.
- [2]. K. Armstrong, *De Grote Transformatie*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2005.
- [3]. K. Armstrong, *De Kwestie God*, De Bezige Bij, Amsterdam 2009.
- [4]. K. Armstrong, *De Bijbel*, een biografie, Uitgeverij M.Muntinga, Amsterdam, 2007.
- [5]. G.H. van Kooten, *Paulus en de kosmos*, Boekencentrum, Zoetermeer, 2002.
- [6]. Jos Stolman, *Naar de bronnen van het Christendom*, <http://www.thomasevangelie.nl/gesch01.htm>.
- [7]. V.A. Alikin, *De vroege geschiedenis van de christelijke samenkomst*, www.apgen.nl/internet-mondiaal/documenten/cw/verdieping, 9-4.
- [8]. www.beleven.org/verhaal/de_mythe_van_mitras
- [9]. D. Flusser, *Jezus, een Joodse Visie*, B. Folkertsma, Stichting voor Talmudica, ISBN 90-239-0401-x.
- [10]. B. Moerland, *Schatgraven in Thomas*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, 2007.
- [11]. M.T. Vlaardingerbroek, *Een Zoektocht naar God*, Ede, febr.2010. www.apgen.nl > verdieping > artikel 5-1-a,b.

Oorspronkelijke versie 05-08-2008,
herzien 25-05-2011 en 22-08-2012.

© M.T. Vlaardingerbroek
E-mailadres: rvlbroek@planet.nl